

WALKÓ GYÖRGY

NEMZETKARAKTEROLÓ- GIA

TÖRTÉNETI VÁZLAT
A NÉPJELLEMZÉS IRODALMÁRÓL

BUDAPEST, 1944
D A N U B L A K Ö N Y V K I A D Ó

I.

Műfaj és műfogások.

A népjellemzés modern irodalma. — Történeti háttér. — A nemzetkép műfaja. — A műfaj főbb típusai. — Az értékítélet. — Lansius, a polaritás, Spranger. — A gyomor, a nyelv, irodalmi fokozatok. — A népjellemző tudomány. — Népjellem és szellemtörténet.

Az utóbbi néhány évtized alatt a népjellemzés irodalma óriásivá dagadt. Európa kultúrnépei igyekeztek és igyekeznek tudatosá tenni önmaguk legmélyebb lényegét, keresik azt a formát, jelleget, képet, mítoszt vagy jelszót, mely leg-hívebben adja vissza önmagukat. A pozitív önarcképhez azonban tartozik egy negatív is; ezt a más népekkel való összehasonlítás szolgálhatja. Eduárd Wechsler ellenpártokká szerkeszti a francia és a német szellemet (*Esprit und Geisl Bielefeld u. Leipzig, 1927.*) Prohászka Lajos pedig a német vándor mellé a magyar bujdosó költői alakját konstruálja meg. (*A Vándor és a Bujdosó, Budapest, 1934.*) Madariga (*Anglais, Français, Espagnols. Paris, 1930.*) majd a műtörténész Brinckmann (*Geist der Nationen. 1938.*) három nemzetképet állít egymás mellé; Keyserling pedig (*Pas. Spsdd;rum.^!iiQpas. Heidelberg, 1928.*) egész Európa „spektrálanalízisét” hajtja végre. Ugyanakkor nem egy munka keletkezik, mely a néplélektan és nemzetképkutatás módszerét óhajtja meghatározni: miképpen lehet a nemzeti jellemet egységes képbe önteni. Filozófusok, pszichológusok, történészek, szociológusok, nyelvtudósok, antropológusok dolgoznak rajta, különböző irányban és különböző eredménnyel. (Általános munka: Willy Hejppac_h, *Einführung: in die Völkerpsychologie. Stuttgart, 1938.*; vagy E. Spranger tanulmánya: *Wie erfasst man einen Nationalcharakter? Die Erziehung, 15. köt. 1939.*)

A nemzetkarakterológia ilyen kiterjedt modern irodalma mögött azonban történeti háttérnek is kell állania. A népjellem iránti érdeklődés történeti útja nyújtja tehát az előzményeket: változó irodalmi véleményeket, földrajzi, lélektani, nyelvi megfigyeléseket, találó jellemrajzokat, rosszindulatú ferdítéseket, könnyelmű ítéleteket. Röviden mindazt, ami mai formájában a nemzetkép fogalma alá tartozik.

Tehát a nemzetképpalkotás művészetének, a nép jellemzés tudományának is megvan, ha akarjuk, a maga sajátos természetrajza és históriája; pontosabban: a maga műfaja és műfaj története.

A nemzetkép „műfajának“ mindenekelőtt három típusát szokás megkülönböztetni: a leírói a magyarázó és az értékelő ábrázolást.¹ A leíró jellemrajz elbeszélő modorát ismeri a földrajz, az útleírás, a politikai próza is; magyarázó válfaját megtalálni Bodintól és Barclaytól Herderen át a modern elméletekig. Az értékelő változat azonban a leggyakoribb; ez átszővi legtöbbször az előző kettőt is: egy jellemkép a dolog természeténél fogva mindig foglal magában bizonyos értékítéletet is.

Kezdő fokon azonban egyenesen ebből indul ki: a közvéleményben élő népi-nemzeti jellemképek csaknem kivétel nélkül *bírálatok*; mutatják ezt a közmondások és szállóigék frappáns kritikái. Az irodalom sokféle nemzetképe is legtöbbször csak ítéel: gáncs vagy dicséret. Az ellentétek pompáját kedvelő barokk szellemiségben születik meg e kettő érdekes szintézise: Thömas L a n s i u s egy vád és egy védőbeszéd kettős tükreiben mutatja be a néplelket. (Mintha csak a modern „poláris“ szemlélet barokk próbája volna. E. Spranger ma hibáztatja az egyszerű leíró módszert: a nemzeti jellem sohasem fogható össze teljesen egy képbe vagy szoborba, legfeljebb csak egy mozgalmas, végzetes drámába.²

Szándékosan) vagy szándéktalanul minden jellemkéi tartalmaz tehát értékítéletet. Az ítélet-bírálat milyensége eleve függ azonban a bíráló és a megbírált viszonyától: ez ad-

¹ V. ö. Hertz, Friedrich: Die allgemeinen Theorien vom Nationalcharakter. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 54. köt. 1925. 1. 1.

² Spranger, i cikk. Die Erziehung, 15. köt. 1939.

ja meg az elfogultság hőfokát. Így kell mindenekelőtt kétféle nemzetképet megkülönböztetnünk, egy külső, idegenek által szerkesztettet és egy belső, önarcképet. Úgy áll a dolog, mint a népek elnevezésével: ismeretes a népnevek külső és belső típusváltozata (magyar és hungarus, Ungar, stb.). A belső nemzetkép kissé mindig intim jellegű, sokszerű és így nehezebben megfogható, mint a külső. A külső kép felelőtlenebbül és így könnyebben alakul, hamarabb illik bele a közvélemény kész szkémiai közé. Felelőtlen könnyedséggel mondja a magyarról egy régi német szállóige: *der Hunger ist ein Unger*,³ és nyilván csak a rím alapján ítélik a portugált vidámnak: *les Portugais sont toujours gais*.*

A nemzetképnek megint másfajta fokozatait figyelhetjük meg a közvélemény, az irodalom és a tudomány egymásra épülő jellemrajzaiban.

Legprimitívabb módon a gyomop működik, mint legfőbb ítélőszerv: így alakul ki bizonyos „gasztronóm nemzetkép“. Gondoljunk csak az olasz makarónijára, vagy az összefüggésre, amit a külföldi a nevezetes magyar paprika és a tüzes magyar lélek között talál. (*Die Ungarn essen und trinken Feuer* — mondja egy német szállóige.⁵) Azonban itt, a gasztronóm síkon is megjelenik az ellenkező ítélet: a tüzes paprikának például csúfos ellenpárja van — a fokhagyma képében. („*Die Ungarn gebrauchen sich mit sonderlicher Begierd dess Knoblauchs*“ — írja 1646-ban egy beszámoló.)⁶

A nyelv, a nemzeti különbözőségek legfeltűnőbb hordozója, a másik rendkívül fontos tényező, mely a közvélemény ítéletét befolyásolja. Annak is főként külső alakja, csengése és elsajátíthatósága. Így kerültünk mi is a németség szemében a csehekkel egy kalap alá: „*Sie habén ir eygen. sprach schier auff Behemisch art*“ — írja rólunk Sebastian Franck. (1534)⁷

³ L a n s i u s, Thomas: *Consultationes*.... etc. Tubingae, 1630. 589.1.

⁴V. ö. H a n k i s s János: *Nemzetkép és irodalomkutatás*. Bpest, 1952. (Klny. Minerva 1932. évf.) 4. 1.

⁵ W a n d e r, Fr. W.: *Deutsches Sprichwörter-Lexikon*. Leipzig, 1876. 4. köt. 1428. hasáb.

⁶ V. ö. a magyar karakter c. fejezettel.

⁷ *Weltbucb*, Tübingen, 1534. LXXXI. 1.

Kezelő fokon az irodalom jellemképe is természetesen a közvéleményét formulazza, kerekíti tovább. Hiszen az irodalom mestersége a stilizálás, a tapasztalati anyag válogatása, egységes, formás egészbe való szerkesztése.⁸ Primitív megjelenési formája a közmondás és a szállóige. Jóval tömörebb az egyetlen névbe sűrített portré, mint amilyen a John Bull, az Uncle Sam, Marianne, vagy a német Michel. Gyakori eset, hogy egy társadalmi osztály vagy hivatás lép elő reprezentáns típusként, mely az egész néplelket megmagyarázza, így szerepel az angol gentleman, a francia bourgeois, a német katonatiszt, az orosz paraszt vagy a holland kereskedő. (Keyserling a magyar jellemző vonásának arisztokratizmusát látta.)

Az irodalom könnyen megtalálja a maga jellemző eszközeit, a leíró költeménytől a színművek nemzeti típusáig. Van azonban egy tudós igényű, határozottan népjellemző célzatú irodalom is. Ez más eszközöket keres, nem stilizált és művészi, hanem igaznak hirdetett képet ígér. Néha-néha már önálló tudománynak hirdeti magát és sajátos eljárásokat dolgoz ki.

A néplélek iránti érdeklődés azonban legtöbbször a tudománynak is hol ezen, hol azon a területén nyilvánul meg: földrajz-néprajz, lélektan, nyelvészet, történettudomány, bölcsélet mind segítségére siet a népjellemzőnek. Sokféle változatban bukkannak fel tehát jellemrajzok, főként a renaissance óta, melynek új világképe tápot ad minden karakterologizáló kísérletnek. Minden történeti eszmeáramlat és ízlésirány megteremti azután a maga nemzetképrendszerét, mely, — mint a kérdés egyik monográfusa írja — „korok és megfigyelő nemzetek szerint változik, ezért a szellemtörténeti kutatásnak ad feladatot.”⁹

II.

A kozmográfiától a „helyes módszerei g”.

A humanizmus új világképe. — Népszemlék. — A kozmográfia és a karakterológiai érdeklődés. — Humanista írók; Sebastian Franck. — Bo-

⁸ V. ö. Hankiss, i. m. 4. 1.

⁹ Hankiss, i. m. 20. 1.

din és Barclay. — Besold. — Thomas Lansius. — „Naturell der Völker“; Walchen és Krüger vitája. — Krüger: „Die rechte Methode“. —
A tudatosulás útja, műfaji differenciálódás.

A középkor metafizikai világképe helyébe a renaissance analitikus-szkeptikus szemléletmódot hoz; a világegyetem centrumába az ember és a föld kerül, mely „mégis mozog“. Kopernikus a nagy mindenség titkait tárja föl, Columbus, Cortez és a többiek új világokat térképeznek, a humanista pedig leírja az embert, társadalmát és a nemzeteket.

Egyre sűrűbbek lesznek a legkülönbözőbb eredetű és szándékú népszemlék, litániaszerű népjellemző jelzőhalmazok. (Erasmus „Balgaság dicséretében“ is találkozunk ilyen-
nel.)¹ Egyik legrimitívebb példányát D e é r József idézi ennek a műfajnak, egy 15. századbéli kódexből:

... frankok vadsága,
csehek zabálása,
magyarok bátorsága,
svédek gögje,
szlávok tunyasága,
zsidók' hitetlensége,
németek falánksága,
spanyolok pompája,
olaszok fősvénysége,
lengyelek részegessége,
bajorok kicsinyessége,
dánok hitetlensége,
görögök hízelgése.
keresztények üldöztetése.²

Az érdeklődés most a lélek természetrajza, a temperamentumok klasszikus tana és a jellemek különbözősége felé fordul. A földrajzi tudományokkal („Cosmographia“) karöltve útnak indul a fiziognómia és az antropológia tudománya is, mely vizsgál egyént és népet egyaránt. Az ismét felfedezett antik irodalom anyagot és eszközöket nyújt. A holland filo-

¹ Ilyeneket idéz: *Turóczi—Trostler* József: A magyar nyelv felfedezése. Budapest, 1933. 57. l.

² Deér József, Pogány magyarság — keresztény magyarság. Budapest, 1938. V. ö. Dékány István: A magyarság lelki arca. Bp. 1942-250. l.

zófia rendszerezi az idevágó sztoikus hagyományokat, Galilei mechanikája példát ad a lélek törvényeinek kutatásához is, Hugó Grotius óta pedig a jogtudomány és államelmélet természetes módszereket alkot: mindez már csak Kiegészítése és tudományos betetőzése az új antropológiai-karakterológiai gondolkodásnak.³

A humanisták leírják a nemzeteket és kiemelik a köztük való eltéréseket. A védőbástya-metáforáról nevezetes Aeneas S y l v i u s, későbbi II. Pius pápa, az olasz polihistor C a e l i u s-Rhodignus, Volaterranus, vagy a német Johannes A u b a n u s Boemus (műve: Repertorium ... De Omnibus Gentium Ritibus, Augsburg, 1520.); Beatus R h e n a n u s és Georgius Rithaymer (De Orbis Tterrarum Situ Compendium, Nürnberg, 1538.), vagy a németül író Sebastian M ü n s t e r (Cosmographia. Erdbeschreibung aller Lender. Basel, 1550.) csak néhány például kikapott további humanista név.

Ezeket a neveket mind megtalálhatjuk abban a névsorban, amit az egyik legtipikusabb német kozmografus, a vérbeli humanista Sebastian F r a n c k, mint forrásjegyzéket bocsát munkája* elé („Authores in diesem werk citiert vnd angezogen“). Klasszikusok és humanisták, egyházatyák és conquistadorok, Aeneas Sylvius, Columbus, Szent Agoston, Bocaccio, Aristoteles és Willibald Pirckheimer békés keveredésben állnak itt egymás mellett. Rendkívül jellemző ez a névsor a humanista népleíró irodalom eredetére és tájékozódására. Néhány név belőle: Plinius, Joannes Aubanus Boemus, Sebastianus Munsterus, Bilibaldus Birckmymerus, Beatus Rhenanus, Chr. Columbus, Americus od. Albericus Vespum, Ferdinandus Cortesius, Pius Secundus vormals Eneas Silvius, genant, Ein Sibenbürger XXII. jar. in der Türckey gefangen gelegen, Augustinus libro de civitate dei, Polybius, Plató, Aristoteles, Július Gesar, Cornelius Tacitus, Tertulianus, Herodo-

³ V. ö. D i l l h e y, W., Die Funktion der Anthropologie in der Kiultur des 16. u. 17. Jahrhunderts. Sitzungsberichte der kgl. preussischen Akademie d. Wiss. 1904. 3. 1.

⁴ F r a n c k, S.: Weltbuch. Tübingen, 1534.

tus, Joannes Boccatus, Ottó Phrysingensis, Raphael Volaterranus, Tit. Liuius, Venerabilis Beda stb.

A munka programját foglalja össze teljes címe:

Weltbuch: Spiegel vnd bidniifi des gantzen erdbodens von Sebastiano Franco Wördensi in vier bücher... I gestelt und abgeteilt I Auch aller darin begriffner länder I natiion I prouismtzen vnd Inseln J gelegenheit I gröfie [weite I gewächfi I eygenschaft I vnd der darin gelegner völiker vnd einwoner namen I gestalt I wesen | religion | glauben I ceremonien | gsatz I | regiment I pollioey I sitten j brauch | krieg I gewerb | frucht I thier I kleydung vnd verenderung | eygentlich für die augen gestelt_____

A cím elárulja szempontjait, melyek szerint a népeket vizsgálja: ő még nem jellemet keres, csak a népek „tükörét” adja. Ugyanezek a részlet-szempontok azonban később mint a népjellem megnyilvánulásai vagy alakítói fognak szerepelni.

Bevezetésében Franck beszámol az ismert világ hirtelen kitágulásáról, új világok felfedezéséről. Erről a kitágult világról szándékozik hű képet adni négy könyvben (Aphrica, Európa, Asia, Amlerica), a legismertebb „hiteles” humanista és antik források alapján. Így lesz belőle nemcsak a humanista kozmográfia, táj és népleiró irodalom szemléltető, tipikus példája, hanem ennek egyben összefoglalója is.

A híres francia politikai írá, Jean B o d i n (Bodinus, 1530 k. — 1596.) már fontosabb lépést tesz: a humanizmus kozmikus-geográfiai és antropológiai-karakterológiai tudományát a népjellemzés módszeres elméletévé fejleszti tovább. Aristotelesi alapon építi föl elgondolását a klíma és a földrajzi fekvés befolyásáról az ember testalkatára, vérmérsékletére, nyelvére, államéletére. A népeket földrajzi fekvés szerint három nagy jellemcsoportba osztja be: egy északiba, egy középsőbe és egy délibe.⁶

További fejlődést jelent később ezen az úton John B a r-

⁵ I. m. 2—3. 1.

⁶ V. ö. Hertz, Fr., Die allgemeinen Theorien vom Nationalcharakter. Archiv f. Sozialwiss. u. Soz. pol. 1925. 11. 1. és Trostler. J., Ungarns Eintritt in das literaturhistorische Bewusstsein Deutschlands. Deutsch-Ung. Heimatblätter, 1931. 111. 1.

clay (Barclaius, 1582—1621.), az *Argenis* című politikai kulcsregény írójának népszerű latin nyelvű munkája: *Icon animorum*.⁷ Az éghajlat, a környezet, a kedély és jellem összefüggéseit keresi ebben; az emberismeret művészetére óhajt oktatni. Nemzetkép-sorozata (francia, angol, német, olasz, spanyol, magyar, lengyel, orosz, török) is ezt a célt szoglálja.⁸ Forrásai közt megtaláljuk a hummanistákat (Boemus); az örök béke gondolatában pedig mintha a felvilágosodás vetné előre messziről az árnyékát. A világ szépsége nála éppen változatosságán, a népek sokféleségén és soknyelvűségén nyugszik. (A középkorban ez még bibliai átok volt.)

Ugyanakkor azonban a népi sajátságoknak van egy másik, naiv-tudóskodó, misztikus szemlélete is. Sebastian Münster *Cosmographia*-jában (1544) még elhittette, hogy Skóciában fán nő a liba. A tübingai professzor Christoph Besold (1577—1638) pedig asztrológiai alapon szerkeszti meg népjellem-rendszerét: a franciák Merkúr jegyében élnek, tehát állhatatlanok és könnyelműek, de tudományoszeretők; míg a németeket és angolokat a hold lassúvá, flegmatikussá és iszákossá teszi.⁹

Egy másik tübingai, a jogtudós Thomas Lanzius (1577—1657) antitetikus-retorikus népjellemző módszerében a barokk szellemiség tipikus képviselője szólal meg.¹⁰ Ellen-tétekre épített munkája¹¹ különös dologra vállalkozik: a nemzetek közötti elsőbbség, előjog, tehát értékrend kérdését óhajtja tisztázni, a nélkül azonban, hogy fölöttük határozott értékítéletet mondana. Ezért minden nemzet érdekében legalább két véleményt szólaltat meg: egyet *pro* és egyet *contra*. (Főurak, uralkodók vád és védőbeszédei alakjában.) Ezt ígéri az előszóban:

— „Europae provinciarum dissertatio; quae nisi calculum utrumque, album aut nigram, ad rationes conferat, parum justa videri possit; ut

⁷ London, 1614.

⁸ V. ö. Trostler, i. m. 224].

⁹ De natara populorum . . . 2. kiad.: 1632. V. ö. Hertz i. m. 9. és 15. l.

¹⁰ V. ö. Trostler, i. m. (Heimatsbl. 1931.), 227. l.

¹¹ Consultationes sive Orationes Principum variae in Laudem et Virtutem Nat. Europ. Tubingae, 1630.

propterea in nationum praerogativis vére aestimandis, et principatu inter ipsas recte decerneendo, singularum non laudes modo, sed et vituperia necessario audiendum sit.“¹²

A szerző azonban hiába tartózkodik az állásfoglalástól, ál-tárgyilagossága mögött hamarosan kitűnik a cél: a német-ség európai megbecsülésének elősegítése, vezető szerepének elismertetése. A megtárgyalt nemzetek között (Germania, Gallia, Hispánia, Hungária, Britannia, Polonia, Itália, ismét Germania ...) többoldalú megvilágításával azonban nem egyről igen különös, plasztikus képet rajzol.

Majdnem egy évszázaddal későbből különös vita anyaga kerül a kezünkbe a népjellemkutatás módszeréről és esz-közeiről. Johann Georg Walchen, jénai egyetemi tanár, könyvet ír a népek egyéni természetéről.¹³ Léghő, klíma, környezet kedvező alakulása a feltétele szerinte minden nép szellemi fejlődésének. A léghő hatása az is, hogy a svéd néplélek kevés hajlamot mutat, mint írja, a „stúdiu-mokra“, irodalomra, tudományokra. Erre válaszol nagy német munkában a svéd Johann Friedrich Krüger;¹⁴ akárcsak Czvittinger Dávid Magyarországon Reimman bírálata. Krüger azonban nemcsak a svéd szellemi élet becsületét menti, hanem természetesen vitába száll Walchen elgondolásával is a népjellemről. Sőt programja, hogy a népjellem diagnosztikájának megmutassa a helyes útjait: „die rechte Methode die Naturen der Völker zu entdecken.“¹⁵

Éppen úgy, mint ahogy az egyén lelkivilágát, sem vilá-gítja meg a csillagok járása, vagy a testi-fizikai adottságok, hanem csak erkölcsi viszonyai;¹⁶ úgy a népek jellemét sem természeti feltételek (klíma, „Lufft“, stb.), hanem csak erköl-

¹² I. m., Praefatio ad lectorem.

¹³ Naturell der Völker. Hozzáférhetetlen.

¹⁴ Krüger, Johann Friedrich: Untersuchungen des Temperaments einer ganzen Nation, Oder angestellte Probe über Herrn Joh. George Walchens. .. Unbegründete Beurtheilung des Naturells der Völker vorjetzt mit dem Exempel der Schwedischen Nation eröffnet. Stockholm u. Upsal, 1737.

¹⁵ I. m. 4. 1.

¹⁶ I m 23—24. 1.

esi magatartásuk és tetteik határozzák meg. („... man siehet auf die actiones ...“)

Ez a „morális népjellem“ pedig a történelemben, alkotmányban, állami és vallásos életben, a nép foglalatosságaiban nyilvánul meg:

— „Wer diesen Weg ergreifen will; der muss der moralischen Ursachen Fundament in der Historie, der inner- und auBerlichen Verfassung und Beschaffenheit des Staats, den wichtigsten Revolutionen in Religion und den politischen Affairen, dem Gewerbe tumd der Handthierung der Unterthanen etc. suchen.“¹⁸

Krüger munkája már a felvilágosodás népiéiek-irodalmának küszöbén áll. Montesquieu (*Esprit des lois*), Voltaire (*Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*), Rousseau (*Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*) mutatják az utat, amit azután ájabb tartalmakkal gazdagodva követnek Herder és a romantikusok.

Addig ezzel mindenesetre eljutottunk már a nemzetképniűfaj differenciálódásának útján, hogy a renaissance univerzális kozmográfiai irodalmával szembeállíthatunk egy író és egy művet, mely a népjellemzés spiciális eljárásai, tudatos módszerei („die rechte Methode“) felett vitázik.

Ez az új népjellemző irodalom a tudatosulás útján egyre többet foglalkozik most már önmagával: a nép jellemzés és a néplélek elméletével. Így alakul ki bizonyos összjáték az egyre bővülő néplélek-elmélet és a nemzetképek azt kiegészítő irodalma között.

III.

Felvilásodás, preromantika, Herder.

Tudományos érdeklődés a nép iránt. — Felvilágosult öntudat és nemzeti nyelv. — Preromantika; nép, nemzeti nyelv, nemzeti múlt. — Herder és a népszellem. — Herder érdemei: ihlető és elindító.

A társadalom, a nemzet, a nép a 18. század felvilágosított gondolkodásában uralkodó fogalmakká válnak. Montesquieu, Rousseau, Voltaire vezető elmek, körülöttük gyülekez-

¹⁷ I. m. 242. 1.

³⁸ I. m. 247. I

nek a többiek, jelentékenyek és jelentéktelenek egyaránt. Németországban államjogászok, statisztikusok, közgazdászok, „fiziokraták“, történészek, antropológusok egyre sűrűbben foglalkoznak a nép és a nemzet kérdéseivel; az ezeket létrehozó és meghatározó erőkkel.¹ Még él és hat Hermann C o n r i n g n a k (1606—1681), a Leibnizet közvetlen megelőző nagy német polihisztnak népkutató-államelméleti hagyatéka; majd olyan nevekkel találkozunk, mint Gottfried A c h e n w a l l (1719—1772), majd August Ludwig S c h l ö z e r (1735—1789), ikik a népi-faji erők szerepét keresik a társadalomban, az államban és a történelemben.

A felvilágosodás megismerés-vágya, sajátos öntudata a nemzeti önismeret útját is előkészíti: az. általános önismeretre törekvés („die klare Erfassung des eigenen Wesens“ — mint Rudolf Unger jellemzi²) a nemzet-egyéniségek képét is kidomborítja. A nemzetek változatos és sokszínű, békés együttése adja a világ harmonikus szépségét.

Ezzel párhuzamosan fordul az érdeklődés a nemzeti nyelv felé is; ami a mi szempontunkból igen fontos. A nyelv szimbóluma a nemzetnek és a nyelvek összehasonlító versengése a nemzetek versenyének. A felvilágosodás gondolatvilága azonban még nem ismeri azt a mély áhítatot, amellyel a romantika a nép és a nyelv misztikumához nyúl. Nemzeti nyelv-kultuszának célja még nem, vagy legalább is nem elsősorban a népközösség szellemének és tartalmának kifejezése, hanem csak egyszerűen a haladás, a közművelődés elősegítése. Kiindulópontja merőben racionális: minden nemzet csak a maga nyelvén haladt előre. „A tudománynak kulcsa a nyelv, még pedig minden országnak született nyelve“ — írja Bessenyei.³ így lesz a nyelv a nemzetek előrehaladottságának, szellemi rátermettségének fokmérője és egyben összehasonlítások mértéke.

Ez a felvilágosult műveltség lesz egyik elindítója a nemzeti öntudat fejlődésének is: más nemzetek irodalmának is-

¹ V. ö.: D é k á n y István: A társadalomlélektan irodalma. Lélektani tanulmányok, V. köt. Budapest, 1941. 102 l.

² Unger, Rudolf: Hamann und die Aufklärung. Jena, 1911. 39. l.

³ Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék. 1790. V. ö. Pintér J.: A magy. Irod. tört. 1938. (2. köt.) I. k. 451. l.

merete felkelti a saját értékek iránti érdeklődést. Az előromantika ihlete aztán a nemzeti öntudat alakulásával mindjobban előtérbe tolja a népet, most már mint a faji. sajátságok leghivatottabb képviselőjét.⁴ Ezzel együtt újabb értelmet nyer a nemzeti nyelv és a nemzeti múlt is. Mindazt az érdeklődést, amit a felvilágosodás tanúsított nemzet, nép és nyelv iránt, most a romantika tölti meg új tartalommal. És míg a nép dalait, meséit és szokásait gyűjtik, megtalálják a -nép szellemét is; új szó kerül ezzel most forgalomba: a „Volksgeist“.

A népszellem romantikus gondolata már ifjúságától fogva foglalkoztat egy ihletett tudóst, Johann Gottfried Herd e r t. Az ő terjedelmes bölcséleti, történeti, nyelvtudományi és karakterológiai munkássága lesz hosszú időre majdnem minden népjellemző kísérlet alapja és zsinórmórtéke. Azt, hogy a nép nem alsóbb néposztály, alattvalók tömege, hanem nyelv, származás és történelem közössége, mely a nemzeti géniuszt Ifbrdozza, azt mint német ember, Herder ismerte fel elsőnek teljes mértékben. Ő nyitotta meg ezzel annak a fejlődésnek útját, amely Arndt-on, Jahn-on, Görres-en, Savigny-n, Ranke-n, Hegel-en, a történelmi és politikai tudományok történetén keresztül, a mai napig elvezet, sőt ma sem mondható lezártnak.⁵

— „Der Weg zu Gott führt über das Volk“ — írja Herder;⁶ és romantikus elragadtatással kiált föl, mikor a nemzeti jellemről kerül szó: „Welche Tiefeindtem. Charakter einer Nation liege!“.⁷ Népétől és korától ironikus hangon követel nemzeti öntudatot a felvilágosodás világpolgári gondolkodásával szemben. „Bei uns sind, gottlob, allé Nationalchar aktere ausgelöscht! — írja gúnyosan. Wir sind einander völlig gleich, gesittet, höflich, glücklich, habén zwar kein Vaterland, keine Unsern, für die wir leben; aber sind Menschenfreunde und Weltbürger. .. Nationalcharaktere, wo seid ihr?“⁸

⁴ V. ö. Szerb Antal: Magyar preromantika. Minerva, 1929. 41. 1.

⁵ Wiese, Benno: Der Gedanke des Volkes in Herders Weltbild. Die Erziehung, 1938—39. 121. 1.

⁶ Wiese, i. m. 125. 1.

⁷ Herders samtliche Werke. Hg, Suphan, Berlin, 1877. 5. köt. 502. I.

⁸ S u p h a n , 5. köt. 551. I. V. ö. Wiese, i. m. 124. 1.

Áhítatos népszemlélete nyilvánul meg akkor is, mikor elárulja, hogy számára a népjellem megismerésének útja az élmény és az intuíció: „Ich sammle den Geist jedes Volkes in meine Seele“.⁹ A népszellemhez idomul legszebb szimbóluma, a nemzeti- nyelv is. „Es schufen sich tausend Sprachen nach dem Klima und den Sitten von tausend Nationen“ — írja már első munkájában.¹⁰

Nemzeti szellem, nemzeti nyelv, nemzeti karakter azok a tényezők Herder szemében, melyek egy nép teljes értékét alkotják. A végleges pusztulást jelenti, ha ettől a háromtól megfosztják. („... wenn man ihr den Nationalcharakter, die Eigenheit ihres Geistes, und ihrer Sprache raubt.“¹¹

Herder univerzális szelleme éppen ezen a három területen alkot maradandót: a nemzeti öntudat elmélyítésében, mint történettudós és patrióta, a nemzeti nyelv megbecsülésében, mint nyelvölcsező; és a nemzeti karakter elméletében, mint a felvilágosodás antropológiai hagyományait továbbfejlesztő gondolkodó. A népjellemzés irodalma szempontjából mindhárom igen fontos. A *nemzeti öntudat* ébredése, párhuzamosan a nemzeti múlt történeti átélésével, éltető irodalmi talajt jelent számára, a *nemzeti nyelv* kultusza összehasonlításokra és lélektani jellemzésekre ad alkalmat, a *nemzeti karakter* rajzai pedig feltárják a népek arcképcsarnokát.

IV.

A n e m z e t i ö n t u d a t .

„Der Wille ziur Nation“. — Moser és Bülau. — Herder; a történet szerepe; Hegel. — Arndt öröklött elgondolásai, Jahn új fogalmai; Görres. — Fichte; Adam Müller. — Népszellem-fogalmak és a nemzeti öntudat. — Langbehn könyve; a poláris jellemlátás.

A 19. század küszöbén nagy átalakuláson mennek át az európai nemzetek. Friedrich Meinecke két periódust különböztet meg történetükben; egy korábbi, melyben „növényyszerű“, még személytelen életet élnek, és egy későbbit,

⁹ S u p h a n, I, köt. 5. 1.

¹⁰ U. o. 1. 1.

¹¹ U. o. 366. I. V. ö. W i e s e, i. m. 126. I.

melyben már felébred az öntudat: „der Wille zur Nation“.¹ Ezen az átalakuláson persze a németiség is átmegegy. Az átalakulás és az azt megelőző forrongás aztán mind sűrűbben veti föl a néplélek kérdését. A nemzeti gondolat-„mozgalma Németországban nagyrészt irodalmi eredetű,² elméletek születnek, népjellemző módszerek és belső nemzetképek, összehasonlítások.

1765-ben, Friedrich Kari von Moser könyvének címlapján ez a szó jelenik meg: Nationalgeist.³ Új szóösszetétel: talán Montesquieu (Esprit de la nation) vagy Voltaire (Esprit des nations) ihlette. Nagy Frigyes felléptének hatása, Montesquieu és Voltaire gondolatainak, a néplélek és az állam új elméletének nyoma mindenestre meglátszik a munkán.⁴

Moser könyve persze nem marad visszhang nélkül. Johann Jakob B u l l a u, — nyilván ő is a felvilágosult gondolkodók hatása alatt, — már a jogi és gazdasági élet sajátosságaira is ki akarja terjeszteni a „Nationalgeist“ fogalmát.⁵ Racionalista észjárásával azonban még nem ismeri föl azt, amire Herder és a romantikusok majdnem mindent építenek: a nemzeti nyelv, az irodalom és a művészet jelentőségét. Egyedül a szellemi rátermettség, a „Gelehramkeit“ az, aminek jellemző fontosságát hangsúlyozza.⁶ (Ez az a „Gelehramkeit“, amit Walchen megtagadott a svédektől; és ami a humanizmus óta annyi ítéletnek volt az alapja.)

Herder a nép szellemében már mélyebb valóságokat lát; hangsúlyozza a nemzeti nyelv fontos szerepét, számára a nép elsősorban nyelvközösség.⁷ Keresi a nemzeti szellem megnyilvánulásait; költészet és műalkotások a nép belső sajátosságainak, észjárásának kifejezői. („Médium und Organ der Natianaldenkart.“)⁸ A romantika azonban még tovább

¹ Meinecke, Friedrich: Weltburgertum und Nationalstaat. München-Berlin, 1922. 5—6. 1.

² V. ö. i. m. 30. 1.

³ Von dem deutschen Nationalgeist 1765.

⁴ V. ö. Meinecke: i. m. 27. 1.

⁵ Noch etwas zum deutschen Nationalgeiste. H. n. 1766.

⁶ V. ö. Meinecke, i. m. 29. 1.

⁷ V. ö. Wiese, i. m. 126. kk.

⁸ S u p h a n, 25. 134. 1.

visz, történeti szemlélete hozzásegít a nemzeti szellem mélyebb megértéséhez. Herder nagy művének középpontjában is (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 1784.) a népek különbözőségének kérdése áll;⁹ később pedig Hegel bölcséletileg építi ki a népszellemnek, ennek a „sajátos metafizikai principiumnak“¹⁰ fogalmát és határozza meg történeti funkcióját.

Ernst Moritz Arndt, a szenvedélyes patrióta, egyik Öregkori művében a „népek összehasonlító történetére“ tesz kísérletet.¹¹ A nyelvhasználat mellett most a „történet hasonlítás“ igénye is kiemeli tehát a nemzeti eltéréseket. A történelemben Isten és a népek megnyilatkozását látja Arndt is: „Die Geschichte ist die Offenbarung Gottes und der Völker.“¹² (Herder hasonló áhítattal, úgy vélekedett, hogy Istenhez a népeken át vezet az út.)¹³

Arndt örök nemzeti gyűlöletet hirdet a nemzeti gondolat fennmaradása érdekében; olyan természetes szükséglet ez szerinte, mint maga az élet.¹⁴ Nemzetképeit is ez a szenvedélyes állásfoglalás színezi át és teszi egyoldalúakká, néha egyszerű politikai persziflázsokká. (Geist der Zeit, 1806; Über den Volkshass; Versuch einer vergl. Völkergeschichte.)

Elgondolásai a nemzeti jellemről az ébredő nacionalizmus korának felfrissült teoriáiból merítenek. A néplélek szerinte több fontosabb összetevőre bontható föl. Legmélyebben fekszik, a dolognak mintegy magját alkotja egy bizonyos ősjelleg. „Charakten indielebilis“, „etwas Ursprüngliches, glek?hsam Unvertilgbares“ — így jellemzi Arndt.¹⁵ Ez az, ami a „világlélekkel“ (Weltseele) bizonyos metafizikai kapcsolatban áll.

⁹ V. ö. Hertz, Die alig. Theorien. 661. 1.

¹⁰ V. ö. Spranger, E. i. m. (Die Erziehung, 15. k.) 42. 1.

¹¹ Versuch in vergléichender Völkergeschichte. 1843.

¹² Geist der Zeit. V. ö. Krügel, Ruid.: Der Begriff des Volksgeistes in E. M. Arndts Geschichtsanschauung. Langensalza, 1914. 27. 1.

¹³ V. 9. az előző fejezettel.

¹⁴ Arndt: Über den Volkshass und über den Gebrauch einer fremden Sprache. Leipzig, 1813. V. ö. Hertz, Fr. cikke: Forschungen zur Völkerpsychologie u. Soziologie. III. k. Leipzig, 1827. 54. 1.

¹⁶ Krügel, i. m. 56. 1.

Nagy szerepet játszik azonban ezenkívül a környezet (Umwelt) is. Környezet és ősjelleg egymásrahatása határozza meg lényegében a népleket. A környezet, mely a nép lelkét alakítja, helyi (elsősorban klíma) és időbeli milieuból (korszellem), valamint az ú. n. kultúrhatásokból áll. „Der Erdenschensch wird auch durch die Elemente der Erde gemacht und verändert — írja Arndt. Land, Wasser, Berg, Thai, Sumpf, Wüste, Fruehtbarkeit... Sitten, Gesetze, Religionen, f reiwillige oder erzwunge ... “:16 ezek teszik ki a környezetet. (Ezek a *jellemalakító* tényezők Seb. Francknál mégcsak egyszerűen *jellemzőek* voltak: mint a földrajzi viszonyok, aztán „der völcker .. . gestalt, leben, wesen, religion, gsatz ... “17) Herder is nagy szerepet tulajdonított a hely és idő szolgáltatott milieunek és természetesen az eredeti nép jellemnek. Ezek összjátéka dönti el a néplelek fejlődését:

„ ... nur Zeiten, nur Örter und Nationalcharaktere, kurz das ganze Zusammenwirken lebendigen Kräfte in ihrer bestimmten Individualität entscheide.. “18

Hegel szerint is az eredeti beállítottságból („ursprüngliche Disposition des Nationalcharakters“), a környezet viszonyaiból és korszellemből fejlődik egy nép szelleme.¹⁹

Arndt azonban nem feledkezik meg a nép jellem megnyilvánulásairól sem. Ilyen elsősorban a nyelv, „das geheimste und tiefste Symbol eines Volkes“;²⁰ és a művészet „die schönste Blüte eines Volkes“.²¹ De ide tartozik még a tudomány, a vallás, a szokáserkölcs (Sitté) és az államforma is, melyek mind utat nyitnak egy nép belső világa felé.

Amit Arndt klímáról, környezetről és az ezzel kapcsolatos alakító tényezőkről ír, tudományos közkinccs az ókor óta. Romantikus újdonság csupán a korszellem, a nemzeti történet, nemzeti nyelv és költészet különös tisztelete. A legjellemzőbb eredmény azonban Herder óta a megfoghatatlan ősjellem romantikus misztikuma.

¹⁶ V. ö. Krügel, i. m. 37. 1.

¹⁷ V. ö. a Kozmográfia c. fejezettel.

¹⁸ Suphan, 14. k. 83—84. 1.

¹⁹ V. ö. Krügel, i. m. 50. 1.

²⁰ U. o. 100. 1.

²¹ U. o. 106. 1.

Amit Arndt eredeti és kitörölhetetlen ősjellemnek nevezett (character indelebilis), azt új szóval illeti kortársa, egy másik nemzetnevelő szándékú író: Friedrich Ludwig Jahn. Ez az új szó pedig a „*Volkstum*“.²² Ez azonban az eredeti, ősi mag mellett már bizonyos összetartó energiát is jelent.

— „Lange schon fand man in jedem Volk ein unnenbarös Etwas ...
— írja egyhelyütt és így folytatja: Was Einzelheiten sammelt, sie zu Mengen haufft, diese zu Ganzen verknüpft, solche steigernd zu immer grössern verbindet, ziw Sonnenreichen und Welten eint, bis allé sämtlioh das Grosse Ali bilden — diese Einigungskraft kann in der höchsten und grössersten und umfassendsten Menschengesellschaft, im Volke, nicht anders genannt werden alsi — Volkstum.“²³

Egyben fölveti egy új, a történet eredményeire támaszkodó néplélektani tudománynak is a gondolatát, amit így nevez el: „*Volkstumskunde*“. Így ír róla:

„... die vergleichende Zergliedenuimg entdeckte eine bleibende, nachartende Schädelbildung einzelner Völker; die vergleichende Völkergeschichte kam auf leibliche, geistige, sittliche, ins ganze Völkerleben verwebte Besonderheiten. Solche geschichtliche Wahrzeichen zu völkerweltlichen M'erkmalen geordnet, würden eine eigene Wissenschaft, die Volkstum.S'kunde ausmachen, eine Erfahrungsseelenlehre der Völker.“²⁴

A néplélek misztikus mélységeit látja a másik nagy patrióta is: Josef Görres. A nemzeti karakter titkainak feltárása: a nemzeti öneszmélós útja.

— „Lernedie Nation sich selbst durchschauen umd ergründen,— írja
— es ist ein tiefer Bnuinnen in ihrer Mitte zuded'eckt, der zu allén Schatzkammern der Erde führt..“²⁵

Európában háború dúl, a kontinens nagyobbik része Napóleon uralma alatt áll és Jénánál a poroszok is elvesztik a csatát (1806.) A háború, mely a népeket tűzzel, vassal és gyu-

²² Jahn, Friedrich Ludwig: Deutsches Volkstum. Lübeck, 1810.

²³ Jahn, Fr. L.: Von deutschem Volkstum. (Kivonat.) Jena, 1938. 56. 1.

²⁴ U. o.

²⁵ V. ö. Kluckhohn, Paul: Deutsche Vergangenheit und deutscher Staat. Leipzig, 1935. 283. 1.

lelettel választja el egymástól, de egyben öntudatra is neveli őket. És soha nem karakterologizálnak annyit, mint a háborúban. A francia megszállás alatt, 1807. telén tartja Berlinben Fichte híres előadásait: *Reden an die deutsche Nation*. Nemzeti öntudatot követel és karakterologizál: Németország és Franciaország fekszenek a mérleg serpenyőiben. Már Wilhelm K o l b e nagy esztétikai nyelvhasznító művének (első kiadás 1806.) is az a konklúziója, hogy a francia nyelv „neben der deutschen wie neben einem Riesen ein Zwerg dasteht.“²⁶ Görres is a mély szakadékot látja a német és a francia nemzeti karakter között. Ügy tűnik neki, a francia kultúrája kifelé hai, míg a németé befelé. Fichte viszont a német népjellemnek mélyebb és több eredetiséget tulajdonít a franciával szemben.²⁷ Adam M i i l l e r az államélet alapját a „Nationalitat“ újonnan felkapott fogalmában keresi, ami számára elsősorban kölcsönhatást és összjátékot jelent a magán és a közérdek között.²⁸

A történeti fejlődés egyre több gondolatot, elméletet vet föl, melyek mind a népek legbelső lényegét, a nemzeti lét „metafizikai alapelveit“ keresik; az éghajlati viszonyoktól az objektív szellem tényéig sok minden szóba kerül. A nemzeti öntudat ihlető ereje letagadhatatlan, de más tényezők is közrejátszanak itt: a nemzetek megkülönböztető jegyeit minden korszak a maga uralkodó kategóriáinak látászögéből szemléli.

A középkor, majd főként a humanizmus leírja az országot, a népet, vagy a nemzetek történetét (land, volk, nation); és a leírásokat gyűjteményekbe állítja össze. Később megerősödik az antropológiai-lélektani népszemlélet iránya: most klasszikus hagyományokra építve, a népek „természetéről“ (Walchen: *Naturell der Völker*), egy nemzet „temperamentumáról“ írnak (Krüger: *Temperament einer ganzen Nation*).

²⁶ K o l b e, Karl Wilh.: *Über den Wortreichtum der deutschen und französischen Sprache, und beider Anlage zur Poesie...* Berlin, 1818.²⁴ III. k. 474. 1.

²⁷ V. ö. Hertz, *Die allgemeinen Theorien*. I. h. 673. és 685. 1.

²⁸ V. ö. Meinecke, i. m. 151—152. 1.

A felvilágosodás a nemzet „szellemét“ keresi (Montesquieu, Voltaire; Moser: „Nationalgeist“); a 18. század végén pedig újra egy — bár általánosabb — lélektani terminus lesz uralkodó: a „Nationalcharakter“.²⁹ A romantika mindent a népszellem eredetiségére épít; de ide vezetik vissza (Novallishoz) a „Nationalität“ fogalmát is.³⁰ A nép titokzatos lényegét akarja megjelölni Jahn szava, a „Volkstum“. A század közepétől aztán (Gobineau) újra forgalomba kerül és egyre nagyobb szerepet játszik a faj kérdése is.

Nem tartozik szorosan tárgyunkhoz a népjellemtan „ihletadásának“ teljes irodalmáról beszámolni, de érdemes még egy különös és érdekes öntudatra-nevelő munkát felemlíteni a 19. század végéről is, L a n g b e h n rendkívül népszerű Írását: Rembrandt als Erzieher. (1890.) Ez is névtelenül jelenik meg, akárcsak száz évvel előtte Moser és Bülow könyvei a nemzeti szellemről.

Rembrandt a németség ideálja itt, a „legnémetebb német“. A németség excentrikus karakterére jellemző és annak egyik legfőbb bizonyítéka, mint Langbehn írja, az, hogy éppen legnemzetibb művésze nem tartozik a politikai német nemzethez.³¹ A németség nagy jövőjének egyébként éppen ez az excentricitás a legfőbb biztosítéka,³² mert belső feszültség és ellentmondás nélkül nincsen teljes és tökéletes jellem:

„Ein Charakter, der sich nicht widerspricht, ist keiner.“³³

Ez a nyilatkozat az önellentmondást már a nép jellem legfőbb kritériumának vallja és mintegy előfutára a nép jellem modern „poláris“ vagy „dialektikus“ szemléletének. Az ellentmondással ugyanis a legtöbb nemzetkép küszködik. Langbehn vállalkozása, akárcsak a barokk Lansiusé, azonban most már nem kiküszöbölni igyekszik az ellentmondást, hanem éppen azt teszi egy népjellem tengelyévé.

²⁹ V. ö. a nemzeti karakter c. fejezettel.

³⁰ V. ö. Meinecke i. m. 151. 1.

³¹ L a n g b e h n, Július: Rembrandt als Erzieher. Leipzig, 1909. (49. kiad) 9. 1.

³² I. m. 4. 1.

³³ I. m. 5. 1.

A n e m z e t i n y e l v .

A nemzeti nyelv kultusza; reprezentáns jelentősége. — A nyelvideál; Adelung és Herder. — Mértékváltás: műveltségi helyett nyelvi mérték. — A romantikus nyelvszemlélet és a nép jellem. — A nyelvideál változatai. — Klopstock nyelvi-esztétikai népszemléje. — Jenisch. — Kolbe összehasonlítása; a német nyelv presztízs-próbája. — W. Humboldt. — Savigny. — Lazarus és Steintal. — Néplélektan és nyelvlélektan; Wundt.

A felvilágosodással előtérbe került a nemzeti nyelv, mint az emberi művelődés eszköze és szimbóluma, a romantikában a nyelv aztán mélyebb értelmet kap, és a nemzeti jellemnek legfőbb reprezentánsa lesz, „természeti ábrázolója a nemzeti karakternek“.¹ Vagy mint Herder mondja: „ein treues Bild von dem Charakter ihres Volks“.* Herder már első munkájában így nyilatkozott:

— „Hat alsó eine jede Spraohe ihren bestimmten Nationalcharakter, so scheint uns die Natur blos ziu> unserer Muttersprache eine Verbindliohkeit aufzulegen, da diese vielleicht unserem Charakter angemessener ist, und unsere Denkungsart ausfüllet.“³

A nemzeti öntudat ébredésével szoros kapcsolatban alakul ki a nemzeti nyelv kultusza is. S a l z m a n n a francia megszállás alatt szervezi társaságát: „Gesellsehaft zur Ausbildung der deutschfoen Sprache“.⁴ (A felvilágosodás nyelvi érdeklődéséből akadémiai törekvések születtek.) Magyarországon, tudjuk, a nyelv művelés lázas munkája jelenti a nemzet ébredését: a nemzeti létfenntartás csak most válik igazán szellemi-irodalmi életünk egyetlen vezérgondolatává.⁵ Állandó figyelemzetetőül szolgál a szállóige: nyelvében él a nemzet. „A nyelv az, ... mely a' Nemzetnek Nemzeti létét állandóan

¹ Felső-Magyarországi Minerva, 1826. II. 182. 1. M a g d a Pál értekezése.

² S u p h a n, II. k. 106. 1.

³ S u p h a n, I. k. 2. 1.

⁴ V. ö. S a n i e r bevezetésével a Deutsche National-Literatur Stürmer u. Dränger kötetéhez.

⁵ V. ö. Z o l n a i Béla, MNy. 1926. 104. i. (Nyelvek harca.)

fenntartja, 's azt tselekszi, hogy a' Nemzet a többtül külön vallva magában fennálló Nemzet legyen. A Nyelv... tehát az a Nemzeti tulajdonság, melly az egy Nemzetbelieket szoros egységben, szeretetben tartván azoknak Nemzetiségót is fenntartja“ — írja Pápay Sámuel.⁶ Ezi az az idő, amikor a nemzet-et következetesen nagy betűvel írják. A nyelv jelentősége rendkívüli: neki is kijár most ez a megtiszteltetés.

Herder jellegzetes romantikus gondolkodásmóddal — a múltban, ős-eredeti állapotában találta tökéletesnek a nyelvet. Rousseau és Hamann óta *hanyatlás* a világ folyása;⁷ aranykor siratása, kiüzetés a paradicsomból. A racionalizmus *haladás-eszméje* éppen fordítva, előre tekintett: felvázolta a nyelv ideálját.⁸ Bárhol, akár jövőben, akár múltban, a nyelvnek kell, hogy legyen eszménye, amelyhez mérni lehet értékét, és amelynek alapján összehasonlítást lehet tenni a nemzeti sajátságok között.⁹

Ez a nyelvi eszménykép: az irodalomképesség. A humanizmus óta, láttuk, a szellemi rátermettség, tudományokra való hajlam, irodalmi élet válik lassan elsőrendű mérőszközzé. R e i m m a n, nem is olyan régen, még a szerint mondott ítéletet a népek fölött, hogy mennyi neves írójukat, tudós alkotásukat, könyvtárukat tud ja. felsorolni. Most a szellemi verseny próbaköve a nyelv lesz: szókincese, hajlékonysága, kiműveltsége. A szellemi élet egyszerű tényei helyébe azoknak egyik feltétele, illetőleg velejárója lép mint mérték. Ez tehát az eszköz, amelyen most pontosan le lehet mérni egy nép sajátságait, szellemi képességeit („Gelehrsamkeit“).

A nyelv esztétikája lesz tehát az a terület, hol tovább dül a vita a nemzeti becsületért. M o r h o f 1682-ben a nyugati nemzetek előtt be akarja bizonyítani, „daB die Verdienste der Teutschen in allén Wissenschaften grötter sind, als daB sie von ihnen können erkannt und vergolten werden.“¹⁰ R e i m m a n

⁶ Pápay Sámuel: A magyar literatura esmérHe. 1808. 9. 1.

⁷ V. ö, Wiese i. m. 125. 1.

⁸ V. ö. Thienemann T., i. m. (E. Ph. K. 1912.) 80. 1.

⁹ V. ö. u. o. 129. 1.

¹⁰ Morhof, D. G.: Unterricht von der Teutschen Sprache u. Poesie. 1682. V. ö. Farkas Gyula: A magyar szellem felszabadulása. Bp. 1943. 26. 1

is azt akarja igazolni, „dass . . . die Herren Franzosen . . . nicht Ursache haben... so geringsohatzig von innen zu rai-sonniren.“¹¹ A nyelvészeti kolbe most ugyanezzel a céllal ír tele két (ill. három) súlyos kötetet, hogy a végén levonhassa a következtetést: a francia nyelv úgy áll a német mellett, mint törpe az óriás előtt („... neben der deutschen wie neben einem Riesen ein Zwerg dasteht“^{11a}). Ő már nem műveltségben, tudományban gondolkodik, hanem nyelvben.

A romantika azonban, ne felejtjük el, többet lát már a nyelvben és a nemzeti irodalomban, mint a szellemi élet egyszerű, mértékét. Kolbe is azért emeli fel szavát, mert az anyanyelvet ért vád a nép jellemét is sérti. A nyelv, akárcsak Nessus inge, nem választható el büntetlenül a népjelemtől, melynek kifejezője.

— „Denn die Verachtung — írja — die die Landessprache traí, musté auch den Volkscharakter, dessen Formen sie aufnahm, notwendig mitreffen. Die Muttersprache ... ist zugleich Abbild und Tragerin des Charakters ihres Volkes, mit dessen Innerstem sie so fest zusammenhängt, dass sie von ihm nicht ahgelöst werden mag, ohne, wie dort das Kleid des Nessus, Haut und Fleisch mit wegzunehmen.“¹²

E mellett a nemzeti irodalom is természetesen éppen úgy, mint a nyelv, a nép belső világának kifejezője, „Médium und Organ der Nationaldenkart“ — mint Herder mondja. Herderről írja egyik monográfiusa, hogy a nyelv és költészet új szemléletének lett forrása; ezen a téren is szembe forduló a felvilágosodás irányával.¹⁴ Ez tehát a romantika többete: nyelvben, de irodalomban, művészetben is felfedezi a nép sajátos jellemvonásait. A néplélek hú vetületét látja a nyelvben, nem pedig egyszerű műveltségi értékmérőt.

A nyelvideálnak általában két arca van: egy racionalisztikus, filozófiai-logikai és egy romantikus, költői. Ade-

¹¹ Reimman, J. Fr.: Versuch einer Einleitung in die Historian Literariam. Halle, 1708. V. ö. Farkas, i. m. 27. 1.

^{11a} Kolbe, Kari Wilhelm: Über den Wortreichtum der deutschen und französischen Sprache, und beider Anlage zur Poesie.. . Berlin, 1818.² III. k. 474. 1

¹² I. m. I. k. XV.-XVI. 1.

¹³ S u p h a n, 25, 314. 1. V. ö. Wiese, i. m. 127. 1.

¹⁴ V. ö. Wiese, i. m. 126. 1.

lung még a világosság és a szabatoság követelményeit előbbre helyezte az elevenségnél és a józanságnál.¹⁵ Kolbe német-francia párhuzama azonban ugyanakkor már címében megadja szempontját: „Über den Wortreichtum ... und beider Anlage zur Poesie.“

Klopstock szerint a nyelv prózai és költői kifejező eszközeinek differenciáltsága árulja el egy nép magasabb műveltségét í

— „Ich weiss nicht, — írja — ob es wahr ist was raan in vielen Büchern wiederholí hat, dafi bey allén Nazionen, die sich durch die schönen Wissenschaften hervorgethan habén, die Poesie eher als die Prosa zu einer gewissen Höhe gestiegen sey. Soviel ist unterdeí? gewifi, dafi? keine Nazioni weder in der Prosa, noch in der Poesie vortrefflich geworden ist, die ihre poetische Sprache nicht sehr merklich von der prosaischen unterschieden hatte.“¹⁶

Klopstock rövid népszemlével is kiegészíti fejtegetéseit. Az ókor *görögjei* ismerték a legtökéletesebb költői kifejezést; a *rómaiak* ezen a téren már ritkábban tudták őket követni. Hosszú barbarizmus után *Itáliában* ébred fel legkorábban a szépség tisztelete; de a *franciák* emelték legmagasabb fokra a társalgás finom prózáját. A görögökhöz legközelebb az *angol* költői nyelv jutott el.¹⁷

Allegorikus-dramatizált formában látjuk a nyelvek versengését Klopstock egy másik munkájában: („Grammatische Gespräche“ 1794.)¹⁸ Az egyik „Zwischengespräch“ szereplői a következő allegorikus személyek: *Das Urtheil, die Einbildungskraft, die Empfindung, Aztán: Gallieite, Ingleff, Teutoné, Hellánis*. Az első három személy alkotja az ítélőszéket, mely a további négy versenyében van hivatva dönten. A próba pedig, amelyet a nyelveknek meg kell állaniok, az egyik nyelvről a másikra való művészi fordítás. A német nyelv (Teutoné) sajátmagának, mint a görög „klasszikus rokonának“ fölényét hangsúlyozza: egy más nyelv sem bír el anny-

¹⁵ V. ö. Thienemann T., i. m. 84—86. l.

¹⁶ Back-Spindler: Klopstocks sammtliche sprachwissenschaftliche und asthetische Schriften. IV. Bd.; Leipzig, 1830. 15—16. l.

¹⁷ I. m. 16—17. l.

¹⁸ Back-Spindler, i. m. I. k.

féle versmértéket. A bírák hővezetőben így szólnak Galliette-hez:

— „Wir wollen, aus *Ursaohen, die sich auf Teutoné beziehen*, das du und Inglen* mit ihr einen Wettstreit um den Vorzug haltén.“¹⁹

Nem lehet vitás, hogy Teutoné győzedelmeskedik; a cél tehát megint csak a német nyelv tekintélyének megvédése.²⁰

Amit Klopstock vázaltszerűen és homályos körvonalak közt nyújt, azt a tudós nyelv esztéták, mint Dániel J e n i s c h és Wilhelm K o l b e, vaskos kötetekben fejtik ki a legaprólékosabb részletességgel.

Thomas Abbt, Herder, Christian G a r v e körvonalazák a nyelvvideál gondolatát.²¹ Dániel J e n i s c h tovább megy, már nemcsak a nyelv eszményét vázolja föl, hanem ennek alapján tizennégy európai nyelv részletes értékelését is adja. Célja:

— „Das Ideál einer vollkommenen Sprache zu entwerfen: die berühmtesten alterh und meuern Sprachen Europens diesem Ideál gemáfi zu prüfen: und zu zeigen, welche dieser Sprachen sich demselben am meisten nahern?“²²

Jenisch tizennégy nyelv „filozófiai-kritikai összehasonlítását és méltatását“ ígéri. Úgymint: görög, latin, olasz, spanyol, portugál, francia, angol, német, hollandi, dán, svéd, lengyel, orosz, litván.

A megítélés alapelveit Jenisch munkájának első része foglalja össze: „Die Grundsätze, nach welchen die Vorzüge einer Sprache geprüft werden müssen.“ Ez a rész körvona-

¹⁹ U. o. 53. 1.

²⁰ A S c h l e e l. testvérek, mint később Jenisch-sel is tették (Athenaeum, 1799., 323. 1.), ironikus hangon válaszolnak Klopstock kísérletére (Athenaeum, 1798., 3—69. 1.) Ők is beszélgetést szerkesztenek: „Die Sprachen. Ein Gespräch über Klopstocks Grammatische Gespräche.“ A görög nyelv megszemélyesítője itt nem ismeri el szellemi rokonának a németet; ha pedig valóban az volna, akkor sem méltó már többé rá: „so hat sie sich vermutlich in den feuchten Wildnissen Germaniens erkältet und seitdem eine heisere Stimme behalten.“ (9. 1.) Különös ironikus magyarázata a klíma nyelv alakító szerepének.

²¹ V. ö. T h i e n e m a n n, i. m. 83—96. 1.

²² J e n i s c h, D.: Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ... Sprachen Europens ... Berlin, 1796. 2. 1.

lazza a nyelv ideálját, míg a továbbiakban az elvek alkalmazását nyújtja a mű: „Die Prüfung der berühmtesten ältern und neuern Sprachen nach den aufgestellten Grundsätzen.“

Jenisch nyelvideáljában Wieland, Herder, Adelung, Garve elgondolásainak találjuk nyomait.²³ Négy szempont a négy fő próbakő: a szókincs gazdagsága, hathatóság (Nachdrücklichkeit) és energia, világosság és szabályosság, végül a jóhangzás. Ezek alapján állapítható meg a nyelvek életkora, hajlama, jelleme. Egy nyelv absztrakciókra való hajlama szépen tükrözi például az illető nép szellemét:

— „Mit Recht schätzen wir die Feinheit der Sprache und des Geistes einer Nation, unter andern vorzüglich, auch dem Vorrathe von Abstractionen und Reflexionbegriffen, welche sie auszudrücken fähig ist; mit Recht schliesen wir aus einem Dialogén des Plató, oder aus einem Kapitel im Aristoteles, auf die hohe Stufe der Kultur derjenigen Nation, welcher diese Manner angehörten.“²⁴

A nemzeti szellem specifikus és metafizikai lényege jut kifejezésre a nyelvi absztrakciókban:

— „Die am meisten berühmten und gebildetesten Sprachen der Völker Europens unterscheiden sich, eine von andern, insbesondere auch durch einen specifischen Reichtum an Abstractionen, sei's ztuir Bezeichnung wissenschaftlicher oder überhaupt philosophischer Gegenstände; sei's eine gewiss sentimentalische Metaphisik, die jede Nation nach ihrem eigenthümlichen Genie gemodelt zu habén scheint.“²⁵

Egy nyelv műveltségi helyzetének meghatározásához („zu der vollständigen Bestimmung und Würdigung des Grades der Ausbildung einer Sprache“) azonban a nemzeti irodalom és tudomány ismerete is hozzásegít:

— „... Übersicht der National-Litteratur, besonders desjenigen Theils, in welchem sich die intellectuellen und moralischen Anlagen und Fähigkeiten des menschlichen Geistes vorzüglich abspiegeln, und wohin ich Dichtkunst, Redekunst, Philosophie und Geschichte vorzüglich rechne.“²⁶

Amint az egyes ember beszéd közben elárulja a maga temperamentumát, úgy árulja el egy nyelv a nemzeti jellem „energiáját“ is:

²³ V. ö. Thienemann, i. m. 86. l.

²⁴ Jenisch, i. m. 12. l.

²⁵ I. m. 15. l.

²⁶ I. m. 16. l.

— „So wie der träge oder muntere, der ruhige oder ungestüme Geist eines Menschen durch Wendung und Eisenkleidung und die ganze Vortragsart der Rede sich áuBert, ebenso trägt auch eine Nation die gröfiere oder geringere Energie ihres eigenthümlichen Charakters in ihre Sprache hinüber.“²⁷

Tudós lelkiismeretességgel, a legnagyobb pontossággal és részletességgel hajtja aztán végre felállított elvei alapján Jenisch a nyelvek grammatikai-esztétikai elemzését. A tárgyi-lagos szemlélettől nincs oka eltérni.

Ugyanezekkel az eszközökkel, ugyanezzel az eljárással lát hozzá munkájához Wilhelm K o l b e is, őt azonban már a nemzeti öntudat ösztönzi elsősorban. Német-francia párhuzamának célja a német nyelv értékének igazolása a francia mellett. Nyelvszemlélete a racionalista nyelvújítókéival tart bizonyos rokonságot,²⁸ munkájának célja és nemzeti lelkesedése azonban Arndt ós Jahn felé mutat párhuzamot. Arndt és Jahn nyelvi téren is szorgalmazták a nemzeti öntudat ébredését, Kolbe pedig szakértő tollal dolgozik ennek a programnak a megvalósításán. (Nem hiába idéz és hivatkozik annyit Arndt és Jahn munkáira; legalább is második kiadásában.)²⁹ Kolbe célja már nem „das Ideal einer vollkommen Sprache zu entwerfen“, hanem valami egészen más: „Wiederherstellung deutschen Sins und deutscher Kraft.“¹⁰

Pedagógiai szándékát nem leplezi el: Franciaország igazi arcát akarja a közvélemény elé tártani; okulásul, „. . . da der Begeisterungstaumel für französische Unübertrefflichkeit noch immer fortdauert.“³¹ Könyvét elsősorban nevelők számára írja, hogy azok tovább ültessék gondolatait az ifjúságba. Itt határozott programban kapjuk azt, ami végső fokon a legtöbb belső nemzeti jellemkép célja: pedagógiai eszményt adni.

Az anyanyelv megbecsülésére tanít, mert az a népjellem képe és hordozója.

²⁷ I. m. 27. 1.

²⁸ V. ö. T h i e n e m a n n, i. m. 88. 1.

²⁹ Kolbe, W. K.: Über den Wortreichtuim. Berlin, 1818.² I. k. 47.

kk

³⁰ I. m. I. k. V. 1. (Bevezetés.)

³¹ I. m. I. k. IV. 1.

— „Die Muttersprache, die als Ausfluss und Werkzeug des bestimmten Geistes eines bestimmten Volkes, mit den geistigen Eigenheiten desselben in allén ihren Teilen sich tief durchdrungen hat, ist zugleich Abbild und Trägerin des Charakters ihres Volkes.“³²

A németség nem csiszolta nyelvét, elmaradt a művelődés útján. A nyelvében megnyilatkozó nyerseség idegenné tette szomszédai közt:

— „... er blieb an Ausbildung hinter seinen Nachbarn zurück. Sein kaltes Blut, eine gewisse Trockenheit in áeinem Wesen, vor allém seine Sprache, die rauh und wiederig tönte, einpörten früh das feiner gewordene Gefühl jener Nationen, und das empörte Gefühl ging bald in Verachtung über.“³³

A francia lélek ellentéte a németnek, felületessége és könnyedsége káros befolyással lehet a komoly németségre.³⁴ Ő is felveti a kérdést, mint Arndt, hogy egy idegen nyelv használata milyen hatással van a népjellem alakulására.³⁵

— „Wiefern kann die allgemeine Verbreitung einer fremden Sprache und die imzertrennlich damit verbundene Anhänglichkeit an die Nation, der sie gehört, den Charakter eines Volkes verfälschen und abwürdigen?“³⁶

Arndtot idézi, mikor a kérdésre válaszol:

— „das Keinencharakterhaben wird sein künftiger Charakter sein.“³⁷

Végeredményben azonban ő is a néplélek romantikus mélységeit keresi a nyelvben.

— „Dem ernstesten Forscher — írja — der nach Einsicht düsternd den Fels schlägt und wieder schlägt, und zu schlagen nicht müde wird, strömt ihr Quel unversiegbar. Der Charakter unserer Sprache ist wie der Charakter der Nation. Beidé scheinen flach und gehaltlos, ehe man ihre Tiefe ergründet hat.“³⁸

³² I. m. I. k. XV—XVI. 1.

³³ I. m. I. k. XIII. 1.

³⁴ I. m. III. k. 476—477. 1.

³⁶ V. ö. A r n d t, E. M. über den Volkshass und über den Gebrauch einer fremden Sprache. Leipzig, 1813.

³⁶ K o l b e, i. m. I. k. XXI. 1.

³⁷ I. m. I. k. 47. 1.

³⁸ I. m. III. k. 475. 1.

J e n i s c h, Kolbe és a többiek (mint K i s t e m a k e r: Kritik der Griechischen, Lateinischen und Deutschen Sprache, 1793; vagy Malin: Lexikographia, 1807.)³⁹ egy tökéletes ideálhoz mérték a nyelvet és így akartak a nép szellemi állapotára következtetni.

A nyelv, a szellem és a népjellem kapcsolatai már tiszta és bölcséletileg megalapozott képet mutatnak egy későbbi nagy gondolkodó, Wilhelm von Humboldt írásaiban; Herder, Jenisch gondolatai világos bölcséleti fogalmazásban tükröződnek már itt vissza.⁴⁰ Humboldt szerint a nyelvtudós feladata nemcsak az, hogy a nyelvek változatait és történetét figyelje, hanem az is, hogy lássa, imiképpen nyilvánul meg egy nép szelleme nyelvében és miképpen hat vissza a nyelv az illető nép szellemi fejlődésére, jellembeli alakulására.⁴¹

Nyelvjellem és nép jellem szorosan összefüggenek: a nyelvek különbözőségei mögött mindig a nemzeti jellemek kere- sendők.

— „... man würde das innerste Wesen und die bedeutungsvolle Mannigfaltigkeit der Sprachen. verkennen, — írja Humboldt — wenn man das Gepräge des Nationalcharakters in ihnen unbeachtet liesse.“⁴²

A kawi-nyelvről írott munkájának alapvető bevezetése is a nyelvek különbözőségeit tárgyalja.⁴³

A nyelv jellem és a nép jellem kérdése most már állandóan foglalkoztatja a tudományos közvéleményt; a nyelv lélektani kutatása pedig elválaszthatatlan lesz a néplélek

³⁹ V. ö. Trócsányi Dezső: Humboldt Vilmos nyelvbölcslete. Budapest, 1914. (N. Ph. D. 11.) 48. l.

⁴⁰ V. ö. Trócsányi, i. m. 43. és 48. l.

⁴¹ V. ö. Humboldt, W. „befejezetlen értekezése“. Közli Steinhali, Zeitschrift f. Vxilkerpsychologie u. Sprachwissenschaft, 1882. 213—216. l. — Azt, hogy a nyelv nem egyszerű tükre a népjellemnek, hanem maga is egyik alakító tényezője annak, látta már Herder is, ha nem is oly határozottan és világosan mint Humboldt. „Jede Nation spricht also, nach dem sie denkt, und denkt nach dem sie spricht“ — írja például egy munkájában, egyszerűen, de érthetően. (Suphan, II. k. 18. l.)

⁴² Steinhali. közlése, 219. l.

⁴³ Humboldt, W.: Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechtes. Berlin, 1836. (A. v. Humboldt kiadása.)

kutatásától. A század első évtizedeiben egy német jogfilozófus, Karl S a v i g n y (1779—1861) azt hirdeti, hogy a jog, éppenúgy, mint a nyelv vagy a szokások, a népszellem alkotása. Jogot és nyelvet tehát mindig csak a nép jellemével összhangban lehet alakítani, tehát szükséges a néplélek tudományos ismerete.⁴⁴ 1851-ben a herbartianus lélekbúvár, Moritz L a z a r u s könyve jelenik meg, melyben egy néplélektani tudomány lehetőségeit mérlegeli.⁴⁵ A nyelvtudós H. S t e i n t h a l is a nyelv lélektani összefüggéseit keresi;⁴⁶ 1860-ban pedig Lazarus és Steinthal (éppjen az, aki Humboldt hagyatékát sajtó alá rendezi), együtt indítanak folyóiratot ezen a címen: „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwiserischaft“ (1860—90).

Lazarus és Steinthal folyóiratukkal egy új néplélektani, a népszellemet kutató tudományt szándékoznak megalapítani. Bevezető program-értekezésük is ezt hangsúlyozza:

— „Diese Wissenschaft nun, um die es sich hier handelt, ist noch nicht einmal geigründet, ja ihr Gedanke noch völlig nau und vermutlich vielen unserer Leser noch unerhört.“⁴⁷

A program a népek szelleméről és annak megnyilvánulásairól beszél, ha tovább lapozzuk azonban a folyóirat évfolyamait, nyelvi, néprajzi és általános lélektani cikkeket találunk. Az „új tudomány“ tehát korántsem nyújtja azt, amit a bevezető ígér; népkarakterológia itt még nem születik, legfeljebb bizonyos néprajzi lélektan, ethnopsychologia.^{47a}

Maga a bevezető értekezés sem képvisel azonban egészen egységes programot. Első fele — nyilván ez származik Lazarus tollából — az antropológián és a történeten kívül elsősorban a lélektan jelentőségét emeli ki:

— „Wir gelangen zu einem Einblick in unsere Wissenschaft von drei verschiedenen Standpunkten aus: von einem psychologischen, einem

⁴⁴ V. ö. G o m b o c z Zoltán összegyűjtött művei. Budapest, 1938. I. k. 54—55. l.

⁴⁵ Über den Begriff und die Möglichkeit einer Völkerpsychologie. 1855.

⁴⁶ Steinthal, H.: Grammatik, Logik und Psychologie. 1855.

⁴⁷ Steinthal és Lazarus.- Einleitende Gedanken über Völkerpsychologie. Zeitschr. f. Völkerpsych. u. Sprachwiss. 1860. I. I.

^{47a} V. ö. D é k á n y István i. cikkét. (Lélekt. tan.)

antropológischen und cinem geschichtlichen. ... Der erste der genannten Standpunkte ist der wesentlichste und dringt am tiefsten in die Sache.⁴⁸

A nyelv szerepe azonban csak az értekezés -további részeibe domborodik ki. Humboldt nyelvbölcseleti gondolatai itt is visszhangzanak:

— „Sie ist (t. i. a nyelv) das erste geistige Erzeugmiss, das Erwachen des Volksgeistes. Weil nun alles, was der Geist einmal geschaffen hat, ihn für die folgenden Schöpfungen bestimmt, anregt und beschränkt: so übt die Sprache einen constitutiven Einfluss auf die innerste Eigenthümlichkeit des Volksgeistes aus, wie er sich in seinen folgenden Schöpfungen weiter entwickelt. Daher ist die, allerdings übertriebene Rehauptung Hmanboldts und Schellings, dass die Sprache, früher als die Volkseiigenthümlichkeit, diese erst schaf fe.... verzeihlich ..“⁴⁹

A nyelv mögött a herbarti lélektan eszközeivel keresik most már a népleiket. Lazarus „különleges pszichológiai diszciplínát“ lát az új tudományban. A nyelv azonban most sem veszítheti el jelentőségét. Hiszen a néplélektan — mint egy modern kutatója írja — Herdertől és Wilhelm Humboldt-tól kezdve Lazaruson és Steinthalon keresztül egészen Wundt-ig lényegében sohasem volt más, mint egy szélesebb változata a nyelvlelektannak.⁵¹

VI.

A n e m z e t i k a r a k t e r .

Útkeresés. — Az antropológia 18. századvégi fellendülése. — Abbt, Herder, Lavatev. — Kant; Garve; a történet szerepe. — Ismeretlen szerző: új tudomány követelése. — J. G. Zimmermann. — Kisebb munkák: a népszerűség jelei. — Lavater: Nationalphysiognomien. — Kant pragmatikus antropológiája; és esztétikai népszemléje. — Rónay Jácint. — A lélektani irány; Wundt. — Spranger szintézise.

Lazarus és Steinthal büszkén hirdették, hogy új tudományt indítanak meg. Az új tudomány azonban, annyi ré-

⁴⁸ U. o. 2. 1.

⁴⁹ I. cikk 40.].

⁵⁰ I. cikk. 1. 1.

⁵¹ Hellprch, Willy: Einführung in die Völkerpsychologie. Stuttgart, 1938. 53. l.

gi és modern kísérlet után, még sem született meg. A néplélek kialakulását sokan kutatták a klasszikus görögöktől Bodinusig, és onnan a modern fajbiológusokig. Megragadásának technikájára, a nemzetkép-szerkesztés mesterségére azonban már ritkábban tudtak megtanítani. Nemzetképek mindezek ellenére voltak, különböző oldalakról, különböző eszközökkel és különböző eredménnyel kísérelvén megközelíteni egy nemzet jellemét.

kajzarus bárom utat tudott a nép lelkéhez: egy lélektanit, egy antropológiát és egy történetit.¹ Ő a lélektani utat tartotta legfontosabbnak, a néplélek mélységeit pedig nyelvben látta feltárulni. A történet bölcselői keresték a népszellem szerepét, nemzeti múltjukból pedig öntudatot merítettek a népek. Az antropológiai vizsgálat sem veszi el szem elől azonban a népek különbözőségének kérdését, különösen 18. századi újabb feléledése óta. A 18. század vége és a századforduló különösen gazdag jellemelméletekben és népkarakterológiákban.

Az antropológus Johann Caspar Lavater a nemzeti jellemek léte mellett tör lándzsát kora általános emberi törekvéseivel szemben:

— „Nationalphysiognomien und Nationalcharaktere laugnen, heisst die Sonne am Himmel laugnen.“²

Abbt és különösen Herder érdeklődése is kapcsolatos az antropológiai gondolkodás térhódításával. Kant is antropológiát ír, „pragmatikus szempontból“.³ Ez annyit jelent: nem azt kutatja, hogy mit tett az emberből a természet, hanem, hogy mit tett az, mint eszes lény, önmagából.⁴ Amit pedig nyújt, azt ma körülbelül a kulturpszichológia fogalmával lehetne megjelölni. A karakterológia fejezetében („Die anthropologische Charakteristik“) nem feledkezik meg aztán Kant a nép jellemről sem. A „Charakteristik“ nagy szó itt: ha-

¹ V. ö. a nemzeti nyelv c. fejezettel.

² Lavater, J. C.: Physiognomik. 1829.² III. k. 49. 1.

³ Kant, Immanuel: Anthropologie in pragmatischer Hinsicht abgefasst... Königsberg, 1798. IV. 1. (Vorrede.)

⁴ I. m. 252. I.

tározott és tudatos igyekezet jele már a népjellem megragadására.

A népjellem kérdése a levegőben van. Megjelenik többek között például egy tekintélyes pályamű is, amely Montesquieu, de főként Herder nyomán építi fel a néplélek elméletét: „Versuch über die Ursachen der Verschiedenheiten in den Nationalcharakteren.“ (August Matthiá; Leipzig, 1802.⁵ Már csak a pályázat egyszerű ténye is utal a kérdés népszerűségére.)

A felvilágosult német gondolkodó, Cliristian G a r v e sem feledkezik meg a nemzet szelleméről (Nationalgeist), ő azonban — szemben Herderrel — annak létét teljesen függetlenítette minden fizikai és politikai feltételtől:

— „Man hat lange Zeit, wenn man die Verschiedenheit in dem Fortgange der Nationen... hat erklären wollen, auf Klima und Staaatsverfassung, das heifit auf die physischen und politischen Ursachen aléin Rücksicht genommen... Man hat aber dabey übersehn, daí? es noch etwas gemeinschaftliches bey den Gliedern einer Nation *gebén* könne, das aus keiner dieser Ursachen herrührt, und das man im eigentlichen Verstande Natoinalgeist zu nennen berechtiget ist.“⁶

A kibontakozó új népkarakterológiai tudomány nem veszi el azonban kapcsolatát a történet tudományával; eredményeivel a történeti megértés segítségére akar sietni, ugyanakkor azonban ő maga is elsősorban a történetből, mint forrásból merít. Arndt egy Összehasonlító történettudomány kérdéseivel foglalkozik; Síeintlial és Lazarus pedig szintén a történeti kutatás kiegészítésére, néplélektani megalapozására gondoltak.⁷ A történet *tehát* cél, de egyúttal forrás is; a lélekbúvár Lazarus is erre utal, mikor a lélektan és az antropológia közé felveszi a történelmet is, mint új tudományának egyik alapkövét.

A történelemre építi nemzetképeit egy angoltól fordított kis munka is (1772). Egy angol gyűjteményes mű részletét

⁵ Hozzáférhetetlen. Említi: Hertz, i. m. 664. 1. (Archív, 54. k.).

⁶ Garve, Christian: Versuche über verschiedene Gegenstände. .. Breslau, 1802. II. k. 94. 1.

⁷ V. ö. Dessoir, Max: Abriss einer Geschichte der Psychologie. Hei délbe rg, 1911. 219—220. 1.

fordítja le az ismeretlen német tollforgató: a főbb európai nemzetek jellemrajzát.⁸ (Angol, francia, olasz, spanyol, német, németalföldi.) Ez a tudományos igényű, részleges nemzetképsorozat is a nemzeti történetre épít. Fontosabb azonban, hogy bevezetése, mely a német fordítótól származik, sok és értékes tanulással szolgálhat a 18. század utolsó évtizedeinek német nemzetkarakterológiai érdeklődéséről.

A humanizmus óta szokásos, hol komoly, hol tudákos, hol anekdotázó hangú nép jellem-irodalom hagyományaival szemben ez a munka (illetőleg annak bevezetése) már a modern tudomány határozott igényével lép fel. Kritika alá veszi a nép jellemzés eddigi eredményeit, és azokkal szemben a filozófiai felkészültség szükségét emeli ki. Csak ez biztosítja a szemlélet tárgyilagosságát és a lényeg helyes meglátását:

— „Die Philosophie soll seinen beobachtenden Geist leiten (t. i. az új tudományét), ihn von einzeln Beobachtungen auf allgemeine Reasonmens führen, ihn von Nationalvorurtheilen reinigen, von zufälligen Dinben auf das wesentliche lenken.“⁹

Az eddigi híres jelleminajzoktól (úgy látszik Voltaire munkájától is) elvitatja a megfelelő felkészültséget:

— „Die wenigen allgemeinen Charakteristiken der Nationen, die wir habén, z. E. der aus der Mode gekommene Barclaius, der Esprit des nations u. s. w. verdienen von dieser Seite wohl keine Empfehlung.“¹⁰

Barclay tehát már „kiment a divatból.“¹¹ A szerző azonban, (ki egyébként Abbt ragaszkodó híve) ugyanekkor az anekdotás hangú *Zimmermann* magasztalja. Zimmermann, SchlÖzer és Herder azok szerinte, kiknek munkássága a népjellemkutatás kiindulópontja lehet.

— „Ein Zimmermann (der ein Kapitel dieser Wissenschaft(l) so vortrefflich bearbeitet hat...) ein Schlözer, der allé Jahrtausende

Charakteristik der vornehmsten europäischen Nationen. Leipzig, 1772. 2. köt.

⁹ I. m. IV. 1. (Vorrede.)

¹⁰ U. o.

¹¹ A másik említett munka lehet F. J. Espiarde de la Bprde németül is megjelent munkája (L'Esprit des nations. 2. köt. Hága, 1752.). Valószínűbb azonban, hogy Voltaire első kiadásában hasonló címen megjelent műve.

mit einem Durchdringenden Blicke übersehen kann, ein Herder, auf den Abbt's Geist zweifäl% ruht — solche Manner müfiten Hand an ein solches Werk legen, wenn es vollkommen werden sollte.“¹²

A svájci Johann Georg *Zimmermann-tól*, „ki ennek a tudománynak egy fejezetét oly kitűnően dolgozta ki“, két a maga idejében rendkívül népszerű munka származik, az egyik a magányosságról szól, a másik pedig a nemzeti büszkeségről.¹³ A „büszkeség“ ízes nyelvű magyar fordítója (Őri Fülep Gábor) „a' valóban nagy Zimmermann“-ról beszél, a szerző előszava pedig azzal büszkélkedik, hogy „Paristól fogva Stockholmig olvasták ezen könyvetskét“.¹⁴

Zimmermann a nemzeti felfuvalkodottság és a más nemzetek felett mondott elfogult ítélet mérséklésére int. Mert mikor másokat kell jellemezni, mint mondja, „a' maga' szeretetének okulárját, tsak nem minden nemzet a' maga' órára teszi.“¹⁵ A nemzeti büszkeség, a nemzeti öntudatnak ez a torzult válfája, mindig a más nemzetekkel való helytelen és elfogult összehasonlításból származik:

— „A' Nemzeti Büszkeség pedig onnan veszi, a' maga' eredetét“, hogy e' vagy ama' nemzet, a' maga' képzelt, vagy valóságos érdemeit úgy hásónlittya összeve, a' más nemzetekével, hogy azokat, azokban semmiképen fél ne talállya.“¹⁶

Anekdotikus modorban adja aztán elő, hogy a gőgös elfogultság minő tömör, bár negatív előjelű jellemzéseket hoz magával. Így ír például kedvelt témájáról, az angol emberről:

— „A' melly Anglus, valami más nemzetből való emberrel talál összeve veszni, mindenkor, annak hazáját szokta legelsőbben-is valamely tsűf os szóval illetni... A' *Frantznak* p. o. így szokott szóllani: te lotsogó fetsegő Frantz! az *Olasznak* így: Te olasz majom! az *Hol*

¹² I. m. IV. 1.

¹³ Zimmermann, J. G.: Vom Nationalstolze. Először: 1758. Egy félszázadon át számtalan kiadás.

¹⁴ Z i m m e r m a n n János György: A nemzeti büszkeségről. A negyedik nyomtatás szerint fordította Őri Fülep Gábor. Pozsony, 1792. 6. 1.

¹⁵ I. m. 1 1.

¹⁶ I. m. 3—4. 1.

landusnak: Te Hollandiai barom! a *Németnek* így: Te Német disznó!¹⁷ Mindez miért? Mert „... a' jó vastag Puddingtól, 's jó erős Portertől, vagy sertől meghízott Anglus fel se veszi a' több Európai nemzeteket.“¹⁸ (íme az angol anekdotikus jellemzése!)

Az indulat tömör „nemzetképével“ szemben azonban a büszke angol Zimmermann szerint a józanabb és részletesebb jellemzést is ismeri. Említ néhány „egybe hasonlítást ... mellyet az értelmesebb Anglusok, magok és más nemzetek között szoktak tenni.“

Azt mondják t. i. ezek, „hogy a *Frantz* nyájas, udvari, elmés jeles és büszke ugyan, de azonban, alatszony, vagy szolgálai elméjű 's koplalni jól tudó nemzet, kinek az ő erszénye, ideje, és fegyvere nem magáé, hanem az ő királyáé. Az Olasznak se szabadsága, se erkölcsi tudománya, sem pedig vallása nincsen. A' *Spanyol* vitéz ugyan, kegyes és isten féltő, és a' maga betsületét kereső, de azonban szegény járom alatt nyqgő, és ha szintén ő, azzal dicsekedik-is, hogy a' nap sem fel nem kéli, sem le-nem megyén, hanem tsak a' Spanyol birodalomban; de abban a' felől, soha módja nem lesz, hogy a maga szabadságában, tudományában, mesterségeiben, kézi miveiben, kereskedésében, és portékáiban, igazán ditsekedhessen. A' *Portugallus* tovább, hasonló elmével bír, tudatlan és babonás. A' *német*, szüntelen való hadakozásban vagy on keveredve, és egyéb dolga alig-is vagy on, hanem hogy, az innen származott sok kárait orvosollya. A' *Hollandus*, minden jóra rest, a' pénz szerelmébe belé merült, és tsupán a fősvénységtől ösztönöztetvén folytattya a kereskedést. A' *Soajtzer* tsak nem láthatatlan részén lakik a földnek, és ha valaki őtet látni akarja, fényleni és tündöklenni kell ő néki, nem különben, mint valamelly gyémántnak, de a' melly gyémánt azonban, meg-lehetős motskos... Minden nemzet kelletinéi könnyebb ha azt az Anglus, magával egy mérő serpenyőbe veti.“¹⁹

Azonban nemcsak az angol felfuvalkodott, hanem minden nemzet büszke az ő megkülönböztető sajátságaira. Főleg a franciák azok, kik „magokat tarttyák egyedül, ezen a' Világon, gondolkodó Valóságoknak.“²⁰

A nemzetek szellemi-irodalmi versenye terén is elvakít és elfogulttá tesz a büszkeség:

— „Ha némelly Németek által készült jó féle munkák, Angliai nyelvre, helyesen által fordíttatnának, merem mondani, hogy az a

¹⁷ I. m. 49. 1.

¹⁸ U. o.

¹⁹ I. m. 50—51. 1.

²⁰ I. m. 52. 1.

gömbölyű fejkébe, a Német Nemzet ellen bé-férkezett utálatnak nagy része ki-gőzölögne. Azt sem fogják már egyszer a Frantzok a Svajtzereknek szemekre lobbantani, hogy ő közöttük a Versszerző, vagy Poéta, olyan ritka állat, mint az elefánt Parisban.“²¹

Oktató hang, anekdotázó kedv és tudós felkészültség különös szövedéke Zimmermann kis munkája. Ő azonban, mint idézett előszó-írónk kiemelte, még csak egy fejezetét írta meg a népkarakterológia tudományának. A nemzeti büszkeség, úgy mint az öntudat, csak egyik tényezője annak a folyamatnak, mely a népjellem sajátosságait tárja föl.

Az említett angolból fordított „karakterisztikák“ (1772) már alaposásra és teljességre törekzenek. Bő történeti eszmefuttatások, a tudomány, nyelv, irodalom és színpad viszonyainak alapján rajzolják meg az illető nemzet részletes arc-képét. (Angol, francia, olasz, spanyol, német, németalföldi.) A történet viszi azonban a vezérszerepet: a helyes képalkotás lehetetlen alapos történelmi ismeretek nélkül;

— „... weil man unstreitig nur diejenigen Zugé des Charakters für wesentlich erkennen kann, die sich ckirch eine Menge Handlungen vieler Jahrhundertc bestätigen.“²²

Maga az angol szerző is hangsúlyozza a történet fontosságát; a népek jellemét, különbözőségeit keresi, nem pedig a szokásos néprajzi ízű leírást akarja adni:

—“ „Wenn ich die verschiedene Charaktere der berühmtesten neuern Nationen zu entwerfen unternehme: so darf man hier keine Schilderung ihrer Sitten und G'ebraüche erwarten. Die Hauptabsicht dieses Werks ist, die Eigenheiten z-u bemerken, worauf sich vornehmlich ihre Verschiedenheit gründet, nund die sie, gleich den Zügen des Gesichts, unähnlich machen.“²³

Sokkal szerényebb egy másik, hasonló című munka, mely az ázsiai népeket jellemzi.²⁴ Névtelen szerzői büszkén hirdetik bevezetőben, hogy ez az első ilyen irányú kísérlet: út-leírások, földrajzi-népleíró munkák megrostált és sűrített ki-

²¹ I. m. 174. I.

²² Charakteristik der vornehmsten europäischen Nationen. Leipzig, 1772. 2. köt. 1. köt. V. 1.

²³ I. m. 2. 1.

²⁴ Charakteristik der merkwürdigsten Asiatischen Nationen. 2. köt. Breslau, 1776—77.

vonatát adják. A néplélek fogalma persze itt ennek megfelelően jóval tágabb.

— „Unseres Wissens, hat man in Deutschland bis itzt noch kein Werk von der Art, wie wir itzt dem Leser vorlegen. Wir liatten bey Verfassung desselben bloR die Absicht, dem Publikum eine Darstellung des Interessantesten in dem Charakter, Denkart, Sitten, Gebräucheai, religiösen Ideen u. f. verschiedener merkwürdiger asiatischen Nationen, zu gebén und ihm dadurch einer ermüdenden Arbeit, die vielen Bücher nach zu schlagen und zu lesen — zu überheben.“²⁵

Egy másik füzetterjedelmű művecske a török népjellemet írja le, meglehetősen gyakorlatias szempontok alapján.²⁶ (A némtet török-irodalom sgyik utolsó nyúlványa). A nép jellem itt sem válik el a szokások és életviszonyok rajzától. A népjellem „alapanyagát“ ez is persze a hagyományos titon keresi:

— „Religion, Klima, Regierungsform, Lebensart, und Erziehung büden bekanntlich den Grundstof der Nationalcharaktere.“²⁷

A népjellem-irodalom különböző kvalitású példái ezek, és legtöbbször alig bizonyítanak többet, mint éppen csak az ilyen irodalom fennállásának a tényét. Több tanulsággal szolgál azonban ismét egy Bécsben megjelent német könyv, az Erdélyt lakó népek nemzeti jelleméről.²⁸ Bevezetőben ez a mű is a népjellemről szól általánosságban. Zimmermann tekintélye megdönthetetlen, itt is őreá találunk hivatkozást.

— „jedes Volk in Európa, — írja a bevezető — .. .hat wie bekannt ihre eigene Gemütsart, wie ihre eigene Sprache, ihre eigene Sitten, Gewohnheiten, Kleidungen, Glauben, Yorurtheile, u. d. g. wodurch sie sich von jeder andern Nation des Erdbodens wesentlich unterscheiden. Mit einem Worte, sie habén allé ihren eigenen Humor, oder *Nationalgeist*, einen charakteristischen Stempel der Natúr, dem sie treu bleiben, und worauf sie Patriotismus und Nationalstolz grundén; wie solches Zimmermann gezeigt hat in einem eignen scharfsinnigen Werkchen.“²⁹

²⁵ I. m. 4. 1. (Vorbericht.)

²⁶ Über den National-Charakter, die Sitten u. Militair-Verfassung der Türkén. 1788. H. n.

²⁷ I. m. 11. 1.

²⁸ Über den National-Charakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen. Wien, 1792.

²⁹ I. m. 5—6. 1.

Rövid népszemléje jó példája a tömör, párszavas jellemzéseknek :

— „Der *Engländer* ist groszmüthig und kühn, verachtet den Tod, liebt Freiheit im Denken und Handeln, besitzt einem durchdringenden Verstand, ist prachtig und verschwenderisch und treibt jede Tugend, só wie jedes Laster aufs áúBerste. Der *Italiener* ist höflich, dienstfertig, mafiig uind fleifiig, aber dabey argwöhnisch, eigennützig, arglistig und rachgierig. Der *Spanier* und *Portugiese* ist standhaft und verschwiegen, und gegen Fremde gefällig, aber áúfierst nachlässig, hochmütig und grausam. Der *Franzose* ist lebhaft, gespráchig, frey galant und witzig; aber ebdn so leichtsinnig, stolz und úppig. Der *Deutsche* ist aufrichtig, ehrlich, halt auf Treue und Glauben, ist arbeitsam, sparsam und reinlich; aber dabey gravitátisch, liebt starke und nahrenden Speisen, ist stark, trinkt viele und hitzige Getranke, und besitzt daher die Geisteskrifte andrer Völker nicht in dem námlichen Grade. Die *Schweden* und *Dánén*, und überhaupt die meisten nordischen Nationen ... sind durchaus stark von Gliedmaílen, ernsthaft, bedachtsam, unermüdet in Gescháften und s. f. Die *Pohlen* besitzen einen unruhigen, kriegerischen Geist, sind aber munter, freygebíg und gastfrey. Die *Türkén* sind sehr scharfsinnig, liebebreich, verbindlich, affectirt, ernsthaft, pralerisch, eifersüchtig, unbandig mnd wild. Die Bewohner der *ungarischen* Staaten sind ... durch ein hitziges und auffahrendes Gemüth, durch Grossmuth und Vaterlandsliebe, charakteristisch von allén úbrigen unterschieden.“³⁰

Jelzöit ez a nápszemle általában két ellentétes csoportra osztotta, hogy mindkét, jó-rossz oldalukról bemutassa a népeket. A jelzősorok azonban, (különösen látszik ez a török jellemzésénél) nem jutnak legtöbbször tovább a felületes tapasztalati képnél, nem tesznek kísérletet arra, hogy a vonások közt bizonyos összefüggést találjanak.

Ekkor már azonban több, mint egy évtizede megjelent J[^]QJLji v a t e r hirhedt fiziognómiai munkája. (Physiognomische Fragmente zur Forderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe. Leipzig und Winterthur, 1775—1778.) A nemzeti fiziognómiákról is szól egy rősz,³¹ kapunk itt is néhány fiziognómiai és karakterológiai adatot. Amit a nemzeti fiziognómiákról azonban maga mondani tud, az saját vallomása szerint is, végtelenül kevés. A *franciákat* fogaikról és neveté-

³⁰ I. m. 6—7. 1.

³¹ „Nationalphysiognümien.“ In: Lavater, J., Physiognomik. Wien, 1829.² III. k. 22-50. 1.

sííkról ismeri fel; az *olaszokat* orrukról, kicsiny szemükről, kiálló állukról; az *angolokat* pedig homlokukról és szemöldökükről. A *hollandus* ismertetőjele kerek koponya és lágy haj; a *németé* ráncok az arc és a szemek körül; az *oroszé* pedig felálló orr és fehér vagy fekete haj.³²

A szorosabb értelemben vett fiziognómián túlmenően annál többet tud aztán idézni idegen szerzők munkáiból, Buffon-ból, Kant-ból, Winckelmann-ból; a fejezet nagyobbik részét ezek az idézetek töltik ki. A Buffonból és Kantból átvett részletek főként a fajok különbözőségét tárgyalják, Winckelmann „Geschichte der Kunst“-jából pedig idéz egy részt, mely bizonygatja, hogy az arc éppen úgy tükrözi a nép lelkét, életviszonyait és művelődési fokát, mint a nyelv. Egy megnevezetlen tudós kéziratából aztán részletesebb jellemzéseket közöl.

Az *angol*, e szerint, egyenes járású, erős idegzetű, egyszerű és őszinte; különc és nyakas, de állhatatos és becsületes is. A *francia* könnyelmű, hencegő, vidám és jószívű; ügyesen élvezi az életet, jó társalgó. Arca nyílt és szeretetreméltó; az arcjáték és a taglejtés mestere. A művészetekhez azonban kevés érzéke van, a zene számára süket, a festészet számára pedig vak. Az *olasz* arca csupa lélek; műveltsége a legnemesebb, országa a szépség hazája. Fantáziája élénk, szeme tüzes. A *hollandus* nyugodt, békés és korlátolt. Elve: a megszerzett javakat megtartani. A *német* semmire sem oly büszke, mint tudására és erkölcei megbízhatóságára. Európa legjobb katonája és legjobb tudósa. A mellett szerény, nincs tudatában a maga értékeinek. Hűség, szorgalom és hallgatóság alkotják jellemének „szentélyét“.³³

Lavater a „fiziognomia“ keretében tárgyalta a nemzeti különbözőségeket; Kant „pragmatikus antropológiája“³⁴ már nagy lépéssel visz tovább: átgondolt, világos rendszerbe illeszti bele a népjellemek tárgyalását, mintegy kijelölve ezzel a népjellemről való ismeretek helyét a rokon ismeretek és a tudományok körében. A mű második része a jellemtanak van szentelve: „Die anthropologische Charekteistik“;³⁵ tárgya-

³² Lavater, J. C., Physiognomik. Wien, 1829. III. k. 22—23. 1.

³³ U. o. 44—48. 1.

³⁴ Kant, Immanuel: Anthropologie in pragmatischer Hinsicht abgefasst... Königsberg, 1798.

³⁵ I. m. 252. 1.

lása pedig a személy, a nem, a *nép* és a faj karakterének fokozataira épül.³⁶

A 18. század végén különösen megszorodott népjellemző irodalomnak Herder és a jelentéktelen, de rendkívül népszerű Zimmermann után Kani lesz az egyik iránymutatója. A nép jellemzés gondolata most már határozottan a tudományos igények jegyében és az antropológia, illetőleg a lélektan („Völkerpsychologie“) irányában alakul.

Kant a pusztá tapasztalati megismeréssel szemben a rendszerező értelem alapelvei számára követel előjogot a népjellemzésben. A közvéleményben élő nemzetképek, jelmondat-szerű tömörítések nem elégítik ki a gondolkodó igényeit:

— „Die Maximen, welche die Sinnesart eines Volks ausdrücken, sind nur so viel gewagte Versuche, die Varietäten im natürlichen Hang ganzer Völker, mehr für den Geographen, empirisch, als für den Philosophen, nach Vernunftprinzipien zu classificieren.“³⁷

Úgy találja, hogy az empirikus jellemkép mindig a szemlélőhöz is igazodik; a törökök, mint kívülállók például csak feltűnő nemzeti hibáik alapján jellemeznék a keresztény Európa népeit.

Ilyesformán:

„1. Das Modenland (Frankreich). 2. Das Land dūr Launen (England). 3. Ahnenland (Spanien). 4. Prachtland (Italien). 5. Das Titelland (Deutschland). 6. Herrenland (Pohlen).“³⁸

Ugyanekkor tagadja az éghajlat és a többi földrajzi tényezők („Clima und Boden“) döntő szerepét is a népjellemek kialakulásában. Bizonyosága erre, hogy a népek vándorlásaik alatt és után, ha új viszonyokhoz alkalmazva is, de megőrizték eredeti jellemvonásaikat. („... dass sie ihr Charakter durch ihre neuen Wohnsitze nicht veränderten, sondern ihn diesen nur nach Umständen anpassten ...“³⁹)

Nem marad el a fontosabb európai népek jellemrajza sem; a francia, az angol, a spanyol, az olasz és a német szerepel-

³⁶ V. ö. i. m. 255. 1.

³⁷ I. m. 300. 1.

³⁸ U. o.

³⁹ I. m. 301. 1.

nek a műsoron. Természetesen Kant nemzetképei sem függetlenek kora irodalmi közvéleményének állandóan visszatérő formuláitól, a bevezetőben hangsúlyozott „értelmi principiumok“ csak kísérletet jelentenek itt, ezek logikai megalapozására.

A *francia* ezek szerint az ízlés terén emelkedik a többi népek fölé, ezzel jár társalkodó hajlama, udvariassága, ami viszont a nő nagy szerepét jelenti életében. Szeretreméltóságával szemben áll, mint annak visszája, könnyelműsége és féktelen szabadságvágya. — Az *angol* jellemet inzuláris helyzete határozza meg, mely biztonságot nyújt, de ezáltal hódításokra ösztönöz. Ez járult hozzá ahhoz, hogy az angol tengeri kereskedő néppé vált. Eredeti karaktere az angolnak tulajdonképpen nincs is, vagy ha van, az mesterséges, mert a különböző egyéneket és törzseket csak a sziget-helyzet előírta kényszerűségek és közös érdekek fogják össze. Társadalmi érintkezésben a francia nyílt szeretreméltóságával szemben tartózkodó tisztelet jellemzi, élete izolált, akárcsak hazája, természete az egyéni gondolkodás, tehát önfejű és az idegent nem becsüli meg. Gőgös kereskedő-öntudata és hódításvágya gyűlöletet szül a franciák iránt. — Arab és európai vér keveredéséből állott elő a *spanyol* nép. Jellemzője a méltóság és az ünnepélyesség, mely ellentétben áll a francia bizalmával. Mértéktartó, törvénytartó, vallásos és jókedvű; azonban idegenkedik minden reformtól, elmaradt a tudományokban és kegyetlen, mint azt többek között az „Autó da Fé“ régi szokása is mutatta. — Az *olasz* egyesíti magában a francia élénk-vidámságát a spanyol ünnepélyes komolyságával; így áll elő harmonikus jelleme. A francia társalkodó ízlésével szemben itt mű-ízlés áll, a francia magán szórakozásaival szemben (szalon) a nyilvánosság (proecesszió, karnevál, színház, stb.). Megfelelő fonák oldalak: munkátlanság, szerencsejáték, bérgyilkosság. — A *német* fővonása a becsület. Ezzel jár a megfontolt-ság és a kirtartó szorgalom. Értelmes: „Sein Charakter ist mit Verstand verbundenenes Phlegma.“ Szerény, bár a tudományok terén „nagykereskedő lehetne“ (angol vélemény). Nem ismeri a nemzeti büszkeséget, hazájához nem ragaszkodik, kozmopolita. Az eredetiséget másban keresi, önmaga^, számára csak címet és rangot akar biztosítani. — *Oroszország* még nem, *Lengyelország* pedig már nem tagja az európai népek közösségének; *Törökország* pedig sohasem volt az. Ez utóbbiak csak demonstratív, rememoratív, illetőleg prognosztikus jellemképet adnak.⁴⁰

Egy jóval (34 évvel!) korábbi kis művében is érintette már Kant a nemzeti jellemnek kérdését,⁴¹ melyben esztétikai

⁴⁰ I. m. 301—312. 1.

⁴¹ Kant, L: Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen 1764. Új kiad.: Leipzig, é. n. (Insel-Bücherei, 31.)

alapon, ízlésük szerint különböztette meg a népeket. („Von den Nationalcharakteren, insofern sie auf dem unterschiedlichen Gefühl des Erhabenen und Schönen beruhen.“)⁴² A szempont új volt, és ez az új szempont jól világítja meg Kant törekvését: a nép jellemzést tovább fejleszteni az egyszerű „empirikus“ jelzőversenynél, azt valamilyen biztosabb, mélyebb összefüggéseket feltáró alapra helyezni. Maga a kis népszemle is sokban előképe a már ismertett jellemrajzoknak.

A *spanyol* itt is komoly, hallgatag, kegyetlen és kalandkedvelő. Inkább a nagy, fenséges, mint a szép cselekedet érdekli. Az *olasz* középen áll a spanyol és a francia között, a széphez több érzéke van, mint az elsőnek, a fenségeshez pedig több, mint a másodiknak. A *francia* a szépség varázsában él; szíves, udvarias, könnyelmű. Az *angol* hidegvérű, nyakas, különc, az egyéni ízlés híve. A *német* szerencsésen egyesíti ízlésében a szépet és a fenségeset: szerény, a módszeres gondolkodás embere („... auch in der Liebe ziemlich methodisch“). Cím és rang nagy szerepet játszik életében. A *hollandusnak* csak a kereskedői haszon iránt van érzéke.⁴³

Kísérletet tesz arra is, hogy egy szempont, például a becsület-érzés alapján egyszerű és találó jellemzéseket alkalmazzon. A becsület nemzeti változatai e szerint: a francia hiúság, a spanyol gőg, az angol büszkeség, a német nagyzolás és a holland felfuvalkodottság.⁴⁴

*
* »

Egyenes folytatása, vagy inkább tanulságos összefoglalója a népjellemzés ismert német irodalmának a tudós győri bencés tanár: Rónay Jácint munkája: *Jellemisme*, vagy az angol, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol nemzet, nő, férfiú és életkorok jellemzése lélektani szempontból.⁴⁵ Rónay is emberismeretre oktat akárcsak neves elődei, Lavater és Kant, azzal a különbséggel, hogy önála az individuális jellemtan eltörpül a népjellemzés fejezetei mellett. Hivatkozásában a legfontosabb nevekkel találkozunk: Herder, Kant, Schläzer, Zimmermann, Carus, sőt Arndt nevével; öreánk támaszkodva alakítja ki nemzetportréit.

⁴²I. új kiad., 58. 1.

⁴³I. m. 61—66. 1.

⁴⁴I. m. 67. 1.

⁴⁵Győrött, 1847.

„Nemzetjellemezés“ című fejezetében munkájának nehézségeire hívja fel a figyelmet. „Az élet haladás, nemzetek sorsa, minden változó az ég alatt“; mégis meg kell találni az állandó vonásokat: „Vágynak tehát a mindig változó nemzetek életében is bizonyos álláspontok, mellyekből a lélekjellemező kiindulhat; de ezért rendszerünket ne higyük csalhatatlannak.“⁴⁶

Népjellemező rendszerének alapjai Kant „pragmatikus antropológiájával“ mutatnak bizonyos rokonságot. Kant sem azt kereste, amit a természet tesz az emberből („was die Natur aus dem Menschen maciit“), hanem amit az maga produkál: „was Er, als freyhandelndes Wesen, aus sich selber macht oder machen kann und soll“⁴⁷ Rónaynál ez eltérő változatban szerepel; ő a külső jellemalakító erőkre épít:

— „Nem azt keressük itt, a természet mivé alkotá az embert, milyennek kellene lenni, hanem milyen, mivé tévé őt a társadalmi élet, a nevelés, éghajlat, tápszerek, és mind az, minék az ember kiképzésére oly nagy befolyása van.“⁴⁸

A népjellem főbb kérdéseit négy fejezetben tárgyalja Rónay Jácint: „Nemzeti miveltség“, „Nemzeti nyelv“, „Éghajlat“ és „Tápszere.“ — „Szokás“ címe alatt.

Műveltségük árulja el leginkább a nemzetek jellemét. A népek életkorának (ifjú és agg népek) herderi gondolatát pedagógiai-lélektani elméletek tükrében látjuk. „Az élet külön korait nemzeteknél is feltaláljuk...“ „A nemzeti első korszakát nevelésinek mondom, túlnyomó itt az érzékiség, uralg a“ képzelet; illy népek mivelődését csak azzal lehet eszközölni, mi érzékeikre és képzelmeikre hat: zenével, énekkel, költészettel.“⁴⁹ Innen a költészet népjellemező jelentősége is. A nemzeti élet második korszakát a hatalmi vágy jellemzi: „uralgás- és hódításkor.“⁵⁰ Ennek kiegyenlítődése után következik az egyensúly korszaka, „hol ész uralg.“⁵¹

⁴⁶I. m. 5. 1.

⁴⁷Kant, i. m. IV. 1. (Vorrede.)

⁴⁸Rónay, i. m. 5. 1.

⁴⁹I. m. 6. 1.

⁵⁰I. m. 11. 1.

⁵¹I. m. 12. 1.

A nemzeti műveltséggel együtt fejlődik a nyelv is: „A nemzeti nyelv hévmérője a nemzeti műveltségnek”.⁵² De egyben tükrö is a nép jellemnek: „Misem tükrözi vissza elevenebb színekben valamely nemzetnek jellemét, mint annak nyelve.”⁵³ Rónay is rámutat a nemzeti nyelv műveltség-alakító szerepére. „A nyelv nemcsak kifolyása a nemzeti műveltségnek, hanem* arra vissza is hat.”⁵⁴

Primitív nyelvkarakterológiájában itt-ott homályosan felmerülnek a Jenisch-típusú esztétikai nyelvhasználatok szempontjai is.

— „Oly nemzet — írja—, mely nyelvét lomhán ejti ki, tunya; mely sokkal keveset mond, szokott ugyan zajt ütni, de az élet kiizd-homokán ritkán lép fel erélyesen; ellenben a beszéd szabatosága és rövidege, különösen az ígéhajlítás módok sokszerűsége, szorgalmas, cselekvő népre mutat.”⁵⁵

Az éghajlat befolyását Polybios-tól Montesquieu-ig sokan tartották fontosnak;⁵⁶ de a nép életviszonyait is tekintetbe kell venni a jellemzésnél, különösen a köznépét, mert a felsőbb rétegek életmódja nem tükrözi híven a nemzeti jellemet.⁵⁷

Ezek után következnek az egyes részletes nemzetképek: angol, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol. Mindegyik önálló kis tanulmány, történeti munkák, útleírások, lélektani értekezések, költői művek alapján, egyéni szempontok szerint, élvezetes eredeti egységbe szerkesztve. Az anekdotikus érdekességeket, rövid, találó megjegyzéseket persze ő sem veti meg. Érdekes például kis összehasonlítása, mellyel a magyar lélek egy sajátosságát jellemzi:

— „Az angol hivatalt keres, mert világpolgár s részt akar venni a világ kormányzásában; a francia, hogy figyelmet gerjessen; az olasz, hogy büntetlenül célja után láthasson; a szláv, hogy felekezetét fel-

⁵² I. m. 14. 1.

⁵³ I. m. 15. 1.

⁵⁴ I. m. 16. 1. Vö. a nemzeti nyelv c. fej. W. Humboldtról szóló részével

⁵⁵ I. m. 15. 1.

⁵⁶ I. m. 18. 1.

⁵⁷ T. m. 28. 1.

emelhesse és elleneit megbuktathassa; — és a magyar? hogy urrá legyen.“⁵⁸

A népjellemzés tudománya most már, legalább is egyelőre, a lélektan útján halad. (Rónay világos koncepciójú, majdnem modern munkája is pszichológiát kívánt adni). Lavater fiziognomiája, Kant pragmatikus antropológiája ebbe az irányba mutatnak. (Ezeket az eredményeket használják fel a nagy néprajzi-földrajzi összefoglalások is mint amilyen B e r g h a u s modern kozmográfiája volt például.)⁵⁹ Savigny sokat emlegetett munkája után⁶⁰ Lazarus és Steinthal már a herbarti pszichológia alapján próbálják egy néplélektani tudomány kontúrjait fölvázolni.⁶¹ Nyelv, mitológia, vallás, népköltés: ezek szerintük a néplélek legfőbb „elemei“.⁶² Ennek a felfogásnak mélyebb és tisztultabb változata Wilhelm Wundt nevezetes nagy néplélektani rendszere is (Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitté. Stuttgart, 1900—1920.) Nyelv, mítosz, ós szokás-erkölcs itt mintegy a néplélek értelmi-érzelmi-akarati hármasságát képviselik.⁶³

A lélektannak ez a szűk területe azonban nem elégti ki a nemzeti jellem modern kutatóit. Szélesebb keretekre van szükség, melyek nem zárják ki a *szellem* jellemző alkotásait. E Spranger például verség, vitalitás és szellemiség egymásra épülő létrétegeiben találja egyedül egy nép jellemét és valóját teljesen feltárhatónak.⁶⁴

⁵⁸ I. m. 75. 1.

⁵⁹ B e r g h a u s, Heinrich: Die Völker des Erdballs. 2. köt. Briissel u. Leipzig, 1845—1847.

⁶⁰ S a v i g n y, Kari: Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. Heidelberg. 1814.

⁶¹ Vö. D e s s o i r, Max: Abriss einer Geschichte der Psychologie. Heidelberg, 1911. 219. 1.

⁶² Vö. Zeitschrift f. Völkerps. u. Sprachwiss. I. köt. 40—49. 1.

⁶³ Vö. G o m b o c z Zoltán; Összegyűjt, munkái, I. k. Budapest, 1938. 97—105. 1.

⁶⁴ Die erziehung, 1939—40. (15. köt.)

A magyar karakter.

A külföldi magyarsággép típusai. — A kozmográfia: Seb. Franck, Seb. Münster, Boterus. — Humanista népszemlék; kétféle humanista állásfoglalás. — Georgievitz. — Bodin és Barclay. — Lansius. — Röp-irat polgári erényeinkről. — M. Zeiler. — Irodalmi verseny, kultúr-barbarizmus: Conring, Reimman. — Nyelvünk szerepe. Herder. — A szangvinikus magyar. — Csaplovics, Berghaus.

Az európai és így a német irodalmi tudat is, két, részben történeti időkhöz kötött magyarsággépet ismer. Az egyik a kalandozások korának antik sablonok szerint rajzolt barbár magyarja. A másik ennek teljes ellentéte: magasztos mítosz a kereszténység védőbástyájáról. A török kiűzésével azután elmúlik az Európát, de főként a németséget fenyegető veszedelem: a magyarsággépek tárgyilagossabbak, realisabbak lesznek, de meg is ritkulnak, kiesünk az érdeklődős közép-pontjából. A tudomány fogalmainak népszerűsödésével a barbár pogány és a vitéz keresztény kelyébe aztán a mindkettőt megmagyarázó lélektani elnevezés lép: a temperamentum, a *szangvinikus* magyar. Ez lehetne a harmadik magyarsággép.

A *barbár magyarság* képe a rettegett hunok emlékének újabb feléledését jelenti. Mintegy a nyelvkarakterológiák primitív ősképet nyújtja a krónikás Liutprand spontán jellemzése: a magyarok „hui, hui“ kiáltása „rút és ördögi“ szemben a keresztény kyrie eleison-nal. A sok leírás között Ottó freisingeni püspök hirhedt jellemzése (1147) szörnyetegeknek találja a magyarokat; külsejük ijesztő, nyelvük barbár... Az isteni türelmet kell csodálni, hogy ilyen pompás ország birtokosai lehettek.¹ A szkita jellemzések antik sablonja gyakran visszatér: kegyetlenség, hitszegés, fősvényesg...²

A humanizmus azonban már az európai kulturszolidaritás keretein belül találja Magyarországot. Enea Silvio műve (Cosmographia) európai távlatokba illeszti a magyar tájat és ma-

¹ Vö. S z a m o t a István: Régi utazások Magyarorsz.-on. (Olcsó-kvt) 16. 1.

² Vö. E c k h a r d t Sándor: A magyarország külföldi arcképe. Mt a magyar? (Szerk. Szekfü Gy.) Bp. 1939. 87. 1.

gyár történelmet; tőle szokás származtatni a védőbástya-metaphora első megfogalmazását is. A másik olasz polihisztor humanista, L. C. Rhodiginus pedig földi paradicsom híret költi Magyarországnak: *Extra Pannoniam non est vita...*³

A virágzó kozmográfiai irodalom ritkán feledkezik meg Magyarországról. Sebastian Franck *Weltbuch*-ja, vagy Sebastian Münster száz éven keresztül igen sok kiadást megért munkája (*Cosmographie*) egyaránt érdekes anyagot szolgáltatnak.

Sebastian Franck értékes néprajzi-történeti leírását adja a *magyarságnak*:

„Von Hungaria das ist | vom Ungerland und difi volcks weifi zu lében.“⁴

Az őstörténettől (hún-azonosság) a mohácsi vészig látjuk a magyar történelem vázlatát, földrajzi-politikai-néprajzi leírásokkal bővítve. A nép szokásait, viseletét, harcmódorát tárgyalja („Eyn streitbar volck | sonderlich zu ross ...“), de nem feledkezik meg nyelvéről sem:

— „Sie haben ir eygen sprach schier auff Behemisch art.“⁵ Magyarországot ő is mint földi paradicsomot ismeri:

— „Difi fruchtbar | goldreich | habhafftig wolbewart künigreich | vollen marmor | metal | vihe j weyd | saltz und wild | auch an viel orten reich an wein ..“⁶

Később, most más források alapján, még egyszer végigsíklík a magyar történelmen („Weiter von dem Ungerischen Land ... schreiben andere alsó ...“). Itt már a magyarság erkölcsi jellemére is kitér; visszatér az antik sablon: ez a nép minden jóléte mellett is hűtlen és hitszegő:

— „Das volck difi lands ist habhafftig und mechtig an vihe I aber eyn trewlos glaubrühig unbestandig volck wie man teglich erfart.“⁷

³ Vö. Turóczy-Trostler József: *A magyar nyelv felfedezése*. Bp. 1933. 61—62. l.

⁴ Franck, S.: *Weltbuch*. Tübingen, 1534. LXXX—LXXXI. l.

⁵ LXXXI. l. Ebben nyilván Auban-Boemusra támaszkodik, ki nyelvünk cseh-hasonlóságát említi. Vö. Trosler, Jos., *Ungarns Eintritt. Deutsch-Ung. Heimatsblätter*, 1931. 114. l.; valamint a kozmográfiairól szóló fejezettel.

⁶⁻⁷ U. o.

Sebastian Münster népszerű kozmográfiája is megemlékezik Magyarországról;⁸ ő azonban inkább különös epizód-szerű oldalukról látja az eseményeket, tudós fontoskodásai közt pedig elvesznek a jellemző vonások. Ő is áttekinti részletesen a magyar történelmet, mindenütt kiemelve a kalandos csemegét, mint amilyen Hunyadi László esete, vagy a tájár és török háborúk rémségei.

Az olasz Johannes Boterus német fordításban megjelent világleírása is a sablont visszhangozza: a magyar fukar, ingatag és bosszúálló. Városait idegenek lakják, mesterségekhez nem ért.

— „Sie sind starker Complexion. I grimmigen Gemütes | wanckelmütig I geytzig rachgiejig. Mit Handwercken | Künsten und Gewerben I bemühen sie sich wenig I haben auch schlechten lust und anmühi darzu. . .“^{8a}

Magyarország a török háborúk révén az európai érdeklődés középpontjába került. Az egyszerű geográfiai-etnológiai szemléletet most egy politikai-etikai érzület is kiegészíti a védőbástya gondolat kapcsán. A humanizmus tehát kétféle mértéket alkalmaz a magyarságra: az egyik a népek általános mértéke, mely nagyrészt a kulturteljesítmények megítélésén alapszik; a másik pedig az erkölcsi feladatvállalás, a harci értékek, a vitézség mértéke. Az első nagyon hamar mondja ki, nyíltan, vagy burkoltan a kulturbarbarizmus vádját; a másik mindig pozitívum, elismerés a tatárral-törökkel küzdő magyarságnak.

Joach. Camerarius, Melachton barátja, szigorú népszemlélésben, mely a többi népekről sem tud sok jót mondani, kultúrátlan magyart rajzol:

— „Pannonnes asperi victus, cum solo aureo, superstitioni.“⁹

Tehát: nyers életmód, bár arany termő az ország; babonáság. Már Freisingeni Ottó is a barbárság mellett gyönyörű

⁸ Münster, Seb. *Cosmograph'ey* ... Basel, 1628. 1372—1391. 1.

^{8a} Boterus, Ioannes: *Allgemeine Weltbeschjebung*. Cölln. 1596. 122. 1.

⁹ Vö. Trostler, i. h. 108. 1. U. ez Chr. Besoldnál is: *De Natura Porulorum* Tübingen, 1619. 25. 1.

országot emlegetett; Seb. Franck-nál pedig ugyanezt láttak módosult formában: jólétben élő nép a magyar, de hitszegő és állhatatlan. Egy horvát származású kalandor és tudós, Bartholomaeus Georgievitz, az ellenkező oldalt, a magyarl vitézséget világítja meg, mint a török veszedelem egyik leghatékonyabb ellenszerét.¹⁰

— „Wer achtet der verwundung, schlage, streych und gefelirlickeit weniger als der Ung'ar?“¹¹

A török veszedelem most csak a harci készség szerint való értékelést engedi meg.

— „Welche Nation ist geherzter als die Ungarn? Wer ist schrecklicher anzugreifen als die Teutsche? Wer ist künere und geherzter als die Franzosen? ...“¹²

A francia Jean B o d i n, aki a nép jellem geográfiai-klimatikus feltételeit határozta meg, úgy találja, hogy a magyar harcias természete szeles éghajlatával függ össze. Egyébként politikai, jogi, szónoki hajlama, valamint földrajzi fekvése az európai népek középső éghajlat-vérmérsékleti övébe sorozzák.¹³

Nem feledkeznek meg a magyarságról azonban John Barclay „Icon animorum“-a sem. A konvencionális képek reális összhangját teremti meg: a föld termékeny Kánaán; a nép nyers és kíméletlen karakteréért pedig egyedül a török háborúk hallatlan megpróbáltatásai felelősek.¹⁴

Újra együtt látjuk aztán a kétféle magyarságképet Thomas L a n s i u s munkájában;¹⁵ most azonban egymással a legélesebben szembeállítva, egy pozitív és egy azt kiegyensúlyozó negatív nemzetkép, védő- és vádbeszéd formájában. (Az egyiket Henrik Albert limburgi báró, a másikat Ernestus Schafelizki szájába adja a szerző.)

¹⁰ De Turcarum moribus. Antwerpen, 1[^]54.

¹¹ Ném. ford.: M ü l l e r, H.: Türkiscl² Historien. Frankfurt a. M. 1563. Vö. T r o s t l e r, i. m. 109.].

¹² U. o.

¹³ Vö. Túróczi-Tristler, J.: Zum weltliterarischen Streit um den ung. Charakter. Budapest, 1959. 7. 1.

¹⁴ Vö. i. m. 8. 1.

¹⁵ L a n s i u s, Thonias: Consultationes ... etc. Tubingae, 1630.

A védőbeszéd a szállóigévé vált képet ismétli: Magyarország a legtermékenyebb föld, népe pedig a legvitézesebb nép; mely uralkodókat és nagy tudósokat adott a világnak. Alig győzi a magyar hősiesség példáit felsorolni; ha Magyarország nem hozott volna annyi véres és kemény áldozatot, se Németország, se a többi európai népek nem élhettek volna biztonságban. Magyarország a kereszténység védőpajzsa, vára, bástyája: „clypeus et arx Christianitatis inexpugnabilis et antemurale tutissimum adversus Turca“.¹⁶

A negatív kép mindent felsorakoztat, amit az európai közvélemény fel tud hozni a magyarság rovására. Már bevezetőben hivatkozik a német szállóigére: der Hunger ist ein Unger. Magyarország sivár, várostalan, egészségtelen föld, története barbárságról tanúskodik, népe méltó utóda a hunoknak. Úgy igaz a német mondás (der Hunger ist ein Unger), mint Szent Pál szava a krétaiakról: a krétaiak örök hazugok, gonosz bestiák, rest hasak. (Tit. c. I.) A magyarok is kétlábú bestiák (bipedes bestiáé); önteltek, kegyetlenek, hitszegők, ármánykodók, vallástalanok, fősvények, megvetik a németeket, holott éppen azok lehetnének Európa megmentői, nem a magyarok.¹⁷

A barbárság, álnokság ismert, szinte hagyományos“ vádjainál már jóval tovább nyúl ez a jellemzés: cáfolni igyekszik a védőbástya-szerepet. Lansius egész művének célja, hogy a németiség európai principátusát igazolja; ezért kerül éppen a vád fejezetben sor a vele való összevetésre. A 16. század folyamán még állandó jelzője volt a rendi és császári iratokban Magyarországnak: „Die nächste Vormauer der teutschen Nation.“¹⁸ Itt már egy hang megtagadja tőlünk és a németiségre próbálja ruházni ugyanezt a szerepet.

A Thököly-Rákóczi szabadságharcok alatt a németiség szemében hamarosan reális hátteret is kap a „hitszegő magyar“ képe. Egy kis röpirat¹⁹ ez ellen a „rebellis“ vád ellen

¹⁶ I. m. 477—478. 1. A teljes védőbeszéd: 455—480. 1.

¹⁷ I. m. 589—626. 1.

¹⁸ S z e k f ű Gyula: A XVI. század. Vö. G y ö r y- János: A kereszténység védőbástyája. Budapest, 1933. (Klny. Minerva 1933.)

¹⁹ Ungarische Wahrheist-Geige | Oder Eigentliches Entwurff deii (Jngerlands ... Freyburg, 1683.

védekeznek; nem érti, miért lázadók és hitszegők („Rebellen und Meineydige“) azok, kik annyit áldoztak a kereszténység érdekében. A magyarság jámbor polgári erényeit dicséri:

— „... dal? die Ungarn Gottsförchtige I Gottes Wortführende I Gottvertrauende | der Gerechtigkeith nachjagende j freundlich und leutselige | bey der Gerechthame standhafft und unbeweglich bleibende | im Creutz wol geübte | Christliche I gut Nachbarliche [um ihre Privilegia eyfernde j und wohl verstandige Leuthe seyn.“²⁰

Martinus Z e i l e r leírásában a védőbástya és a kulturbarbarizmus nyomai együtt találhatók meg:

— „Die Inwohner seyn kriegerisch, so für Christenheit wachen, ihre Freyheit tapfer beschützen, auff höffliche Sitten und hohe Künsten sich nicht grófi legén, gleich wol meisten theils sich der Lateinischen Sprache befleiffigen.“²¹

A jellemzés gasztronóm eszközeivel is találkozunk ugyanitt:

— „Die Ungarn gebrauchen sich mit sonderlicher Begierd defi Knoblauchs, als wie die Spanier des Rettichs ..“²²

A polihisztor Herrmann C o n r i n g belátja, hogy Magyarország fennmaradása a török veszedelemben, éppen a szomszédság révén német érdek is; az ő jellemzéséből²³ azonban mégis csak a kulturbarbarizmus vádja az, ami maradandó lett, és ami tovább visszhangzik.

Leírja a tájat és a népet: termékeny föld, természeti kincsek, szépnövésű emberek. De egész Európában nincs egy nemzet, mely annyira tudomány nélkül való volna, mint a magyar. Dudith András, Istvánffy és Sambucus: ezzel a három névvel kimerül a magyar szellemi élet.²⁴

A védőbástya és a magyar vitézség gondolata tehát most már egyre inkább háttérbe szorul. A török veszély el-

²⁰ I. m. 9. 1.

²¹ Beschreibung Defi Königreichs Ungarn. Ulm, 1646. Vö. Trostler, Dt-ung. Hbl. 1933. 76. 1.

²² U. o.

²³ In: Oldenburger, Th. A.: Thesauri Rerumpublicarum. Genevae, 1675.

²⁴ Vö. T r o s t l e r, D. U. Hbl. i. h.

múlik és ugyanekkor egy másik, szellemi fejlődés eredményei is mutatkoznak a népek megítélésében: a vallás kezéből az írás, az irodalom, a tudomány veszi át lassan a szellemi élet vezető szerepét. A fejlett irodalom lesz most a nemzeti individualitás majdnem egyedüli kritériuma.²⁵

„Es kam die Zeit wo Bildung des Geistes mehr galt als Tapferkeit und Stärke der Faust“ — írja száz év múlva Wilhelm K o l b e, a nemzetek szellemi versengésének tetőpontján.^o

Jákob Friedrich R e i m m a n história literaria-jában, ebben a bio-bibliografiai katekizmusban, szintén szó kerül az egyes nemzetekről. Német, francia, olasz, holland „und andere galante Nationen“ versengenek egymással de nem marad ki a dán, svéd, lengyel, magyar, görög, orosz irodalom ismertetése sem, sőt Ázsiára, Afrikára, Amerikára is sor kerül.²⁷

Hírhedtté vált magyar részében, Conring és a többiek öröksége alapján, ő is „tudománytalan“ képet rajzol Magyarországról. Nem tud beszámolni magyar írókról és magyar könyvekről, leszámítva Corvin Mátyás udvarát. Mindennek mi az oka? Az, hogy a magyarok természetüknél fogva mindig többre tartották a lovat és a szablyát, mint a könyveket. Vitézségünket most már menthetetlenül a barbárság számlájára írják.

— „Denn die Ungarn habén jederzeit ein solches Natuxell gehabt,, daB sie mehr auf ein gewandtes Pferd, und einen blancken Sábel, als auf ein curieuses Buch gehalten.“²⁸

A középkor barbár, hitszegő magyarságképe tehát lassan a „tudománytalan“, műveltségben elmaradt magyar rajzává nemesedik: barbarizmusból — kulturbarbarizmus. Ez a rajz aztán hosszú időre állandósul. Ezt a mértéket szigorítja tovább a felvilágosodás civilizációs eszményképe is: Magyar-

²⁵ Vö. Th i e n e m a n n Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak. Pécs, 1931. 168., valamint 131. l.

²⁶ Kolbe, Wilh.: Über den Wortreichtum ... Berlin, 1818² XII. 1.

² Reimman, Jákob Friedrich: Versuch einer Einleitung In die Historiám Literariam. Halle in Magdeburgischen, 1721. (Első kiad. 1708)

²⁸ I. m. I. k. 384 l.

országon alig látnak mást, mint várostalan pusztát,, tudatlanságot. Szítja az ellenszenvet a bécsi kormány reakciós politikája; az egyik osztrák pamfletíró valóságos torzképet rajzol, tudatlan, lusta, önző, zsarnok, hunokhoz méltó magyarral/ (L. A. Hoffmann: Ninive.²⁹)

A nemzetek versenye a szellemi értéktöbbletért aztán a 18. század folyamán finomabb eszközt talál: a nyelvet. A kultúrértékek csatája most erre a területre tolódik át. Már Freisingeni Ottó is úgy találja, hogy a magyar szörnyetegeknek nyelvük is barbár; és a magyar nyelv azóta is, sajátos idegenségével, gyakran foglalkoztatta a külföld gondolkodóit. Conrad G e s n e r t ő³⁰ A d e l u n g nagy „Mithridates“-éig³¹ gyakorta képezi tanulmány tárgyát a magyar nyelv is; a 18. század esztétikai nyelvhasznítóiban azonban annál kurtábban bántak vele: jeléül az érdeklődés csökkenésének. Adlung szigorii nyelvészeti iránya nem enged kitérést a nemzeti jellemek felé. De Jenisch például, ki „filozófiai-kritikai“ alapon hasonlít össze és „méltat“ nem kevesebb, mint tizennégy európai nyelvet,³² köztük a dánt, lengyelt és litvánt is, ő hallgat a magyarról. (Kazinczy idehaza érzi ezt a hiányt, és pályázatot akar hirdettetni oly műre, mely a magyar nyelv esztétikai leírásával Jenisch t mintegy kiegészítené.)³³

Nyelvünk sorsa most nemzeti sorsot jelent. A nyelv, mely „magyar karakterünk igaz tulajdona“,³⁴ most nem csak a nemzeti jellem, de a nemzeti jövő tükre is lehet. Herder híres nyilatkozata a magyarság eltűnését jósolja; ezt a végzetes pusztulást pedig — Herder szerint — a nyelv pusztulása fogja jelezni.³⁵

²⁹ Vö. E c k h a r d t S. i. cikk (Mi a magyar?) 104—106. 1.

³⁰ G e s n e r, C: Mithridates. De differentiis linguarum. Tiguri, 1555.

³¹ A d e l u n g, Joh. Christoph: Mithridates, o. allgemeine Sprachenkunde. Berlin, 1806—17. Magyar rész: II. Theil, 769—792. 1.

³² J e n i s c h, D.: Philosophisch-kritische Vergleichung u. Würdigung von vierzehn ältern u. neuern Sprachen Europens. Berlin, 1796.

³³ „Szabattassék a' Magyar Nyelv egy tökéletes nyelv' Ideáljához olly formán, hogy a' beküldendő Pályairás a' Jenisch munkája Supplementumának tetszhessek.“ Kaz. Lev. XT. k. 64. 1.

³⁴ B a t s á n y i J.: A Magyar tudósokhoz. Pest, 1821. 40. 1. Vö. T h i e n e m a n n T., Nyelvújító törekv. E. Ph. K. 1912. 120. 1.

³⁵ S u p h a n, XIV. 268—269. 1. Vö. P u k á n s z k y B.: Herder intelme a magyarsághoz. E. Ph. K. 1921. 55. kk.

A 18. század végén ezalatt azonban már kezd feltűnni itt-ott a magyarság pszichológiai képe is: a *szangvinikus magyar*, A tudományok népszerűsödése kedvez ennek a lélektani megjelölésnek (mely egyben a nyers és a vitéz magyar képének egyenes utódja és leszármazottja); a romantikával pedig bevonul a német irodalomba is: kedvelt téma lesz a tüzes, szilaj, szabadságvágyó magyar.³⁸

Egy Bécsben megjelent névtelen munka az Erdélyt lakó népek nemzeti karakterével foglalkozik;³⁷ ez adja a szangvinikus magyarnak egyik legjellemzőbb képét.

Heves vérmérséklet, nagylelkűség, hazaszeretet: ezek jellemzik Magyarországot lakóit; ez jelenti a többi nép jellemektől való eltérést. Így illeszti be a magyart kurta európai népszemléjébe,³⁸ az angol, olasz, spanyol, német, svéd, dán, lengyel és török közé:

— „Die Bewohner der ungarischen Staaten, sind bey aller Verschiedenheit der Provinzen, und Völkerschaften, die sie bewohnen, durch ein hitziges und auffahrendes Gemüth, durch GroRmuth und Vaterlands-liebe, charakteristisch von allén übrigen unterschieden.“³⁹

Megértő magyarságképet kapunk itt; a nyilvánvaló cél az elfogult külföldi közvélemény felvilágosítása. A szerző pártatlanságot hangsúlyozó leírása nem akar eltérni a tényektől, a bírálatot az olvasóra hagyja.

— „Wir wollen ihn (t. i. den Ungarn) so schildern, wie wir ihn heut zu Tagé finden, und dann dem Auge des Kenners die Entscheidung überlassen, ob und wie viel er bei der Bildung gewonnen habé.“⁴⁰

Ebben a leírásban is megtalálni persze a hagyományos vonásokat, csak néha modernebb változatban: vitézség, csi-szolatlanság (ez a barbárság új formája), hitszegő-ingatag könnyelműség. A mélyebb lélektani szemlélet azonban ezek-

³⁶ V. ö. Heinrich Gusztáv: Magyar elemek a német költészetben. Budapest, 1909. (Olcso kv.)

³⁷ Über den National-Charakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen. Wien, 1792.

³⁸ L. a nemzeti karakter c. fejezetben.

³⁹ I. m. 7. l.

⁴⁰ I. m. 21. l.

nél tovább megy; szangvinikus vérmérsékletéről beszél, de beszél a klíma és a táplálkozás alakító befolyásáról is. Programja a tudományos elfogulatlanság: „kein Volk ist durchaus gut, keines durchaus tadelhaft.“⁴¹

A leírás itt is a magyarság őstörténetével kezdődik. A magyarok háromszori bejövételéről ír; mint hunok, mint avarok és mint magyarok. A hunok vad és kegyetlen erkölcsénél szelídebb vonásokat hoztak az avarok, a magyarok azonban barbár vérszomjukkal újra csak a hunok emlékét idézték fel. Újra feltűnik itt az antik szkíta-sablon: a kegyetlen magyarok foglyaikat megfojtották, vérüket megitták, szívüket pedig orvosságként fogyasztották el.⁴²

Változott klíma, más táplálkozás, civilizált környezet és új vallás hatása azonban megváltoztatja ezt a kegyetlen képet, amely, úgy látszik, elválaszthatatlan a magyarság jellemrajzaitál.

— „Diese unangenehme Schilderung macht man uns von den Vorfahren der Ungarn, die freylich heut zu Tagé unter einem milderen Clima, durch bessere Kost, durch Bekanntschaft mit gesitteteren Nationen; und durch die Allgewalt der Religion, diese ursprünglich Scythische Rohheit abgelegt, oder doch abgeschliffen haben.“⁴³

Harci szenvedélyét azonban megőrizte a magyarság, mint a barbár korszak nemes örökségét.

— „Noch immer ist seine erste Leidenschaft Krieg!“ És hozzáteszi az ismeretlen szerző: „Das römische pro Patria móri, fühlte kein Volk so leidenschaftlich als der Ungar.“⁴⁴

A vitézség mellett jellemző vonása a magyarnak hiúsága; de nagylelkűsége is. Nagylelkűségének legélénkebb bizonyítéka az a mód, ahogyan az idegeneket befogadta, és ahogyan polgárjogot biztosított nekik, sokszor a maga hátrányára.⁴⁵ A magyar nemes egyébként vendégszerető és nyíltszívű, alárendeltjeivel, jobbágyaival emberségesen bánik.⁴⁶

⁴¹ I. m. 36. 1.

⁴² I. m. 16—20. 1.

⁴³ I. m. 20. 1.

⁴⁴ I. m. 21. 1.

⁴⁵ I. m. 25—27. 1.

⁴⁶ I. m. 27—28. 1.

A magyar ember szangvinikus temperamentuma szellemi képességeit is meghatározza; innen a jó érzék szónoklat, költészet és történelem iránt:

— „Da der Ungar überhaupt, und seinen Temperamenten nach lebhaft und munter ist; so verräth sein ganzer Bau, sein Amzug, ... sein rascher Gang, seine geschwinde Sprache, sein heftiger Tanz, seine geschwinde Entschleunngen, de Feuerfülle, die in ihm brennt. Wirklich hat der Ungar Fahigkeit zu allén Geisteswerken, die mehr Einbildungskraft und Gedächtnis, als tiefes Nachdenken brauchen. Ihre Lieblingsgegenstände sind Sprachen, Redekunst, Dichtkunst und Geschichte, die sie, ob gleich nicht mit Ausschluss der übrigen Wissenschaften, aber doch mit einem ganz vorzüglichen Eifer treiben. Kurz, man bemerkt am deni Ungar alle Volkommenheiten *sanguinistischen* Menschen, so wie sie beynahe allé ihre Fehler besitzen.“⁴⁷

A szangvinikus természet árnyoldalai gyakran meg is mutatkoznak: különösen a hiúság, a lobbanékony hevedség és a szenvedélyes vitatkozókedv formájában. Rendkívüli szilajságuk és könnyelműségük azonban gyakran ingadozó-állhatatlanokká teszi a magyarokat.

— „Man muß erstaunen, mit welchen auf Serordentlichen Leichtsinne sie sich von der Parthey eines Fürsten zur andern schlagen, nachdem der Wind von Osten oder von Westen billst.“⁴⁸

A gazdasági érzék, a munka és rend szeretete idegen tőlük. Annál jobban kedvelik a vad szórakozásokat, az érzéki szerelmet. Félelmetes káromkodásaik híven tükrözik ezt a szilaj természetet. Társaságban a magyar ember vidám és kedves, az étkezésben azonban mértéktelen („beym Essen maciën sich aus einem Aufstossen des Magens eben kein Gewissen“). Egyenessége és természetes nyíltsága persze legtöbbször nem egyezik a „bon ton“-nal; az idegennel szemben pedig, ki való jellemét modor és bókók mögé rejti el, bizalmatlan.⁴⁹

A „szangvinikus magyar“ ekkor már gyakran visszatérő képe a külföldi közvéleménynek. Csaplóvics János né-

⁴⁷ I. m. 28—29. 1.

⁴⁸ I. m. 29. 1.

⁴⁹ I. m. 30. 1.

metnyelvű leírása⁵⁰ is ezt a képet idézi egy francia tudós jegyzeteiből:⁵¹

— „Die Ungarn sind überhaupt lebhaft, ja sogar zuweilen auf-fahrend und freimüthig bis zur Derbheit; aber sie sind sehr leut-selig und immer béreit Gefalligkeiten zu erzeugen.“

Mindezek a vonások (melyek természetesen a magyar ne-mességről alkotott kép általánosításai), az idegen megfigyelő szerint, sok hasonlatosságot mutatnak a franciával.⁵²

„Egy jeles német író“ ezalatt, mint Rónay Jácint idézi, a magyar nyelvben is megtalálja a szépséget, az erőt és tö-mörséget, mint sajátos jelleget:

— „Die ungarische Sprache ist eine der schönsten und kraftig-sten in der Welt, ihx kerniger, bündiger Charakter ist ebenso für die Conversation, als für's Parlament geeignet.“⁵³

Egy modern kozmográfia, a geográfus Heinrich B e r g-
li a u s vaskos munkája⁵⁴ a tudomány tárgyilagos szemével óhajt képet alkotni a magyarságról; a szangvinikus vonások itt sem maradnak el. Az ázsiai népek között nyit számunkra fejezetet, „a finnek vagy csúdok“ csoportjában („Die ugri-schen Finnen, im Besondern die Ungarn“).⁵⁵ Származás és őstörténet itt is nagy szerepet játszik. A honfoglaló magyarok nevéhez kegyetlen rémtettek, vad pusztítások emlékei fűződ-nek; míg Szent István a kereszténységgel meg nem fékezi őket.⁵⁶ Aztán felmerül a szangvinikus kép: élénk temperamen-tuma biztosítja a magyarság számára ma is azt a hetyke merészséget, mellyel hosszú stagnálás, „tudománytalan pe-riódus“ után, elkésve a haladó kultúrnépek sorába jelentke-zik.

⁵⁰ Csaplovics, Joh.: Gemalde von Ungern. Pest, 1829.

⁵¹ B e u d a n t, F. S.: Voyage mineralogique et geologique en Hongrie, Paris, 1822. (Idézi Csaplovics, i. m.)

⁵² Csaplovics, i. m. I. 248. 1.

⁵³ Rónay J.: Jellemisme. Győr, 1847. 103. 1.

⁵⁴ Berghaus, H.: Die Völker des Erdballs... 2 k. Brüssel u. Leipzig. 1845—47.

⁵⁵ I. m. I. k. 192—201. 1.

⁵⁶ I. m. 192—193. 1.

— „Die Nachkommen dieser vvilden Barbaren-Horden _____ sind ... ein civilisiertes Volk geworden, das besonders in unseren Tagén, nachdem es die Morgenröthe der europäischen Gesittung und Kulfür verträumt, aus éinem Jahrrumderte langen Schlummer erwacht ist, um auf dem Schauplatz des Völkerfortschritts mit einer Keckheit aufzutreten, die seinem angeboren lebhaften Temperament eigenthümlich ist.“⁵⁷

Részletesen leírja aztán Magyarország népesedési, nyelvi, társadalmi, közigazgatási helyzetét. Magyarországon minden huszadik ember nemes, a nemesség alkotja a politikai nemzetet. A magyar ember szilaj temperamentuma nyilvánul meg táncában is; a zenéhez azonban kevés tehetsége van, ő maga csak énekel, németek és cigányok azok, kik körülötte muzsikálnak.⁵⁸

A magyarság „szangvinikus“ portréjához legnagyobb-részt a nemesség szolgáltatta a modellt. A „magyar nemes“ a magyarság reprezentánsa lett a Nyugaton, akár jó, akár rossz értelemben; akár az arisztokratizmus, akár a feudalizmus képéhez nyújtván anyagot. Keyserling közismert nagy íremzetkarakterológiai kísérlete⁵⁹ az arisztokratikus vonások köré építette ki magyarság képét; és ezzel megadta egyben a szangvinikus magyar rajzának egyik legtisztultabb és legnemesebb modern változatát is.

⁵⁷I. m. 193. 1.

⁵⁸I. m. 197—201.].

⁵⁹Keyserling, Hermann, Gráf: Das Spektrum Europas. Heidelberg, 1928.

IDŐRENDI TÁBLA.

1520. Boeimis, Joannes Aubanus: Omnium gentium móres, leges et rrtus ... Ulm.
1534. Franck, Sebastian: Weltbuch. Tiibingen.
1538. Rithaymer, Georg: De Orbis Terrarum Situ Compendium. Nürnberg,
1546. Münster, Sebastian: Cosmographia. Erdbeschreibung aller Lender.. Basel.
1554. Georgieviz, Barthol.: De Turcarum moribus. Antwerpen.
1555. Gesner, Conrad: Mithridates. De differentiis linguanim. Tiguri..
1563. Müller, H.: Türkische Historien. Frankfurt a. M. (Georgieviz néni. ford.)
1592. Bodin, Joannes: Respublica. (Német kiad.)
1596. Boterus, Joan.: Allgemeine Weltbeschreibung. Cölln.
1614. Barclay, J.: Icon animorum. London.
1619. Besoldus, Christoph.: De Natura Populorum... Ac insimul etiam, de lingvarum ortu et immutatione... Tubingae.
1628. Münster, Seb.: Cosmographie. Basel.
1630. Lansius, Thomas: Consultationes sive Orationes Principum.. Tubingae.
1646. Zeiler, Martinus: Beschreibung defi Königreichis Ungarn. Ulm,
1675. Oldenburgerus, Ph. A.: Thesaurus rerum publicarum. Genuae.
1675. Conririq, Hermann: Disputatio politica de differentiis regnorum, Helmestadt.
1682. Morhof, D. G.: Unterricht von der Teulschen Sprache und Poesie.
1683. Ungarische Wahrheits-Geige, Oder Eigentlicher Entwurff deR Un-gerlands. Freyburg.
1708. Reimman, Jak. Friedr.: Versuch einer Einleitung in die Históriám. Literariam. Halle im Magdeburgischen.
1721. Reimann, i. m. második kiadása u. o.
— Walchen, Georg: Naturell der Völker.
1737. Krüger, Friedr.: Untersuchungen des Temperaments einer gantzen Nation. Stockholm und Upsal.
1752. EspiarcT de la Borde, F. L: L'Esprit des nations. Hága. (Német fordításá: 1754. Altenburg.)
1754. Rousseau, J. J.: Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes. Amsterdam.

1756. Rousseau, J. J.: Abhandlung von dem Ursprung der Ungleichheit unter den Menschen. Berlin.
1758. Zimmermann, J. G.: Vom Nationalstolze. Zürich.
1764. Kant, Immanuel: Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen.
1765. (Moser, Kari:) Von dem deutschen Nationalgeist.
1766. (Bülow, Joli. Jak.): Noch etwas zum deutschen Nationalgeiste.
1767. Abbt, Thomas: Fragmente. Halle.
1769. Voltaire: Essai sur les moeurs et l' esprit des nations.
1772. Charakteristik der vornehmsten europäischen Nationen. Leipzig. 2 köt.
- 1775—78. Lavater, Joli. Casp.: Physiognomische Fragmente zur Förderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe. Leipzig—Winterthur.
- 1776—77. Charakteristik der merkwürdigsten asiatischen Nationen. Breslau. 2 köt.
1782. Falconer, Wilh.: Bemerkungen über den Einfluß des Himmelstrichs ... auf Temperament ... Leipzig.
- 1784—91. Herder, J. G.: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Riga.
1788. Über den National-Charakter ... der Türkén... H. n.
1792. Über den National-Charakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen. Wien.
1792. Zimmermann, J. Gy.: *A nemzeti büszkeségéről. Ford. Öri Fülep Gábor. Pozsony.*
1795. Kistemaker, Joh. H.: Kritik der Griechischen, Lateinischen und Deutschen Sprache. Münster.
1794. Klopstock: Grammatische Gespräche. Altona.
1796. Jenisch, D.: Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ... Sprachen Europens. Berlin.
1798. Schlegel, A. W. és Fr.: Die Sprachen. Ein Gespräch über Klopstocks Grammatische Gespräche. Athenaeum. Berlin.
1798. Kant, I.: Anthropologie, in pragmatischer Hinsicht abgefasst von... Königsberg.
1802. Garve, Christian: Versuche über verschiedene Gegenstände. Breslau.
1802. Matthia, Aug.: Versuch über die Ursachen der Verschiedenheiten in den Nationalcharakteren. Leipzig.
1806. Adelung, J. Chr.: Mithridates, oder allgemeine Sprachkunde. Berlin.
- 16C6. Kolbe, Kari Wilh.: Über den Worireichthum der deutschen und französischen Sprache ... Leipzig. 2 köt.
1806. Arndt, E. M.: Geist der Zeit.
1808. Fichte, J. G.: Reden an die deutsche Nation. Berlin.
1808. Pápay S.: *A magyar literatúra esmérete. Veszprém.*
1810. Jahn, Fr; L.: Deutsches Volkstum und über den Gebrauch einer fremden Sprache. Leipzig.

1814. Savigny, Karl: Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. Heidelberg.
- 1818—20. Kolbe, K. W.: Über den Wortreichtum der deutschen und französischen Sprache und beider Anlage zur Poesie. Berlin. 3 köt.
- (Második kiad.)
1821. *Batsányi János: A magyar tudósokhoz. Pest.*
1822. *Guzmics Izidor: A nyelvnek hármias befolyása az ember emberiesítésébe, nemzetiesítésébe, és hazafiúsításába. Tud. Gyűjt. 1822. VIII.*
1822. Humboldt, W.: Über den Nationalcharakter usw. (U. n. befejezetlen értekezés) Közli Steinthal: Zeitschrift f. Völkerpsych. u. Sprachwiss. 1882.
1822. Beudant, F. S.: Voyage minéralogique et géologique en Hongrie. Paris,
1829. Lavater, J. C.: Physiognomik. Wien.
- 1829—30. Carus, C. G.: Vorlesungen über Psychologie. Dresden.
1829. *Csaplouis, Joh.: Gemälde von Ungarn. Pest.*
1836. Humboldt, W.: Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechtes. (Hgg. von A. von Humboldt.) Berlin.
1843. Arndt, E. M.: Versucli in vergleichender Völkergeschichte. Leipzig.
1845. Ungarn als Quelle der Befürchtungen und Hoffnungen für Österreichs Zukunft. Von Dr. S. Leipzig.
- 1845—47. Berghaus, Heinrich: Die Völker des Erdballs nach ihrer Abstammung u. Verwandtschaft u. ihren Eigentümlichkeiten in Regierungsform, Religion, Sitté u. Traclit. Leipzig u. Brüssel. 2 köt.
1847. *Rónay Jácint: Jellemisme, vagy az angol, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol nemzet, nő, férfiú és életkorok jellemzése lélektani szempontból. Győrött.*
1847. Arndt, E. M.: Die Persönlichkeit, oder das Gepräge eines Volkes. Deutsche Vierteljahrsschrift.
1851. Lazarus, M.: Über den Begriff und die Möglichkeit einer Völkerpsychologie,
1855. Steinthal, H.: Grammatik, Logik und Psychologie.
1860. Steinthal és Lazarus: Einleitende Gedanken über Völkerpsychologie. Zeitschrift f. Völkerpsych. u. Sprachwiss.
1890. (Langbehn, Jul.) Rembrandt als Erzieher.

IRODALOM.

- Brinckmann, A. E.: Geist der Nationen. Italiener-Franzosen-Deutsche. 1938.
- Deér József: Pogány magyarság — keresztény magyarság. Budapest, 1939.
- Dékány István: A társadalomlélektan irodalma. Lélektani tanulmányok, V. köt. Budapest, 1941.
- Dékány István: A magyarság lelki arca. Budapest, 1942.
- Dessior, Max: Abriss einer Geschichte der Psychologie. Heidelberg, 1911.
- Dilthey, Wilhelm: Die Funktion der Anthropologie in der Kultur des 16. und 17. Jahrhunderts. Sitzungsberichte d. kgl. preuss. Akad. 1904.
- Eckhardt Sándor: A magyarság külföldi arcképe. Mi a magyar? (Szerk.: Szeffü Gy.) Budapest, 19139.)
- Farkas Gyula: A magyar szellem felszabadulása. Budapest, 1943.
- Gobineau, J. A.: Versuch über die Ungleichheit der Menschenrassen. Stuttgart, 1922. (1853.¹)
- Gombóc Zoltán összegyűjtött művei. I. köt. Budapest, 1938.
- Győry János: A kereszténység védőbástyája. Budapest, 1933.
- Hankiss János: Nemzetkép és irodalomkutatás. Budapest, 1932.
- Heinrich Gusztáv: Magyar elemek a német költészetben. Budapest, 1909.
- Hellpach, Willy: Einführung in die Völkerpsychologie. Stuttgart, 1938.
- Hertz, Friedrich: Die allgemeinen Theorien vom Nationalcharakter. Archiv für Sozialwiss. u. Soz. politik. 54. köt. 1925.
- Hertz, Friedrich: Das Problem des Nationalcharakters bei E. M. Arndt. Forschungen zur Völkerpsych. u. Soziologie. III. köt. Leipzig, 1927.
- Jahn, Friedrich Ludvig: Vom deutschen Volkstum. Jena, 1938.
- Keyserling, Hermann, Gráf: Das Spektrum Europas. Stuttgart, 1931.⁵
- Klopstocks sämtliche sprachwissenschaftliche und ästhetische Schriften. Hgg. v. A. L. Back u. A. K. E. Spindler. Leipzig, 1830.
- Kluckhohn, Paul: Deutsche Vergangenheit und deutscher Staat. Leipzig, 1935.
- Krügel, Rudolf: Der Begriff des Volksgeistes in E. M. Arndts Geschichtsanschauung. Langensalza, 1914.
- Madariaga, Salvador, de: Anglais, Français, Espagnols, Paris, 1930.
- Meinecke, Friedrich: Weltbürgertum und Nationalstaat. München u. Berlin, 1922.⁶

- Prohászka Lajos: A vándor és a bujdosó. Budapest, 1941.³
- Pukánszky Béla: Herder hazánkban. Budapest, 1918. Ném. Phil. Dolg. XXIII.
- Pukánszky Béla: Herder intelme a magyarsághoz. Egyet. Philol. Közi. 1921.
- Spranger, Eduárd: Wie erfaßt man einen Nationalcharakter? Die Erziehung, 15. köt. 1939.
- Suphan, Bernhard: Herders samtliche Werke. Berlin, 1877—1913.
- Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. Budapest, 1891. (Olcsó-Kvt.)
- Szekfü Gyula (szerk.): Mi a magyar? Budapest, 1939.
- Thienemann Tivadar: Német és magyar nyelvújító törekvések. Egyet. Philol. Közi. 1912.
- Thurnwald, Richárd (szerk.): Völkerpsychologische Charakterstudien. Leipzig, 1927. Forschungen zur Völkerpsychologie und Soziologie III.
- Trócsányi Dezső: Humboldt Vilmos nyelvbölcselete. Budapest, 1914. Ném. Phil. Dolg. 11.
- Trostler, Josef: Ungarns Eintritt in das literarhistorische Bewußtsein Deutschlands. Deutsch-Ungarische Heimatsblätter 1930, 1931.
- Turóczi-Trostler József: A magyar nyelv felfedezése. Budapest, 1933.
- Turóczi-Trostler, Josef: Zum weltliterarischen Streit um den ungarischen Charakter. Budapest, 1939.
- Unger, Rudolf: Hamann und die Aufklärung. Jena, 1911.
- Wander, K. Fr. W.: Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Leipzig, 1876.
- Wechüler, Eduárd: Esprit und Geist. Bielefeld und Leipzig, 1927.
- Wiese, Benno: Der Gedanke des Volkes in Herders Weltbild. Die Erziehung, 1938—1939.
- Wundt, Wilhelm: Elemente der Völkerpsychologie. 1916.²
- Zolnai Béla: Nyelvek harca. Magyar Nyelv, 1926.

A nemzetkarakterológia egyéb irodalmáról részletes tájékoztatást nyújtanak a következő művek:

- Schmidt-Rohr, Georg: Die Sprache als Bildnerin der Völker. Jena, 1933.
- Wechkler, Eduárd: Esprit und Geist, Bielefeld u. Leipzig, 1927.
- Dékány István: A társadalomlélektan irodalma. Lélektani tanulmányok, V. köt. Budapest, 1941.

DIE CHARAKTEROLOGIE DER NATIONEN.

Gattung und Kunstgriffe. Die auferst ausgedehnte neue Literatur der Nationalcharakterologie hat auch historische Hintergründe, alsó eine Vorgeschichte. Diese Vorgeschichte weist aber nicht nur die Entwicklung, sondern auch die Variationen und Abstufungen der „Kunstgattung“ Nationalcharakterologie auf. Neben den beschreibenden, erklärenden und wertenden Variationen unterscheidet man innere und äußere Darstellungen, oder die bündig-spruchwortartigen Charakteristiken der öffentlichen Meinung, die stilisierten Bilder der Literatur und die methodisch (oft dialektisch) aufgebauten wissenschaftlichen Schilderungen des Volkscharakters.

Von der Kosmographie bis zu der „rechten Methode“. Das neue geographisch-charakterologische Interessé der Renaissance spiegelt sich in den Erd- und Völkerbeschreibungen der Humanistenzeit. („Cosmographia“. Ein anschauliches Beispiel: Seb. Franck.) Bodin und Barclay bauen mit wissenschaftlichen Mitteln die Theorie des Volkscharakters weiter. Chr. Besold versucht die nationalen Verschiedenheiten auf astrologischem Wege zu erklären; Th. Lansius löst die Nationalcharaktere in einander entgegengesetzte Bilder auf (1630.) Fr. Krüger fordert schon die Klarung der „rechten Methode“ der Nationalcharakteristik (1737): so kommt man von dem Universalismus der Kosmographie, auf dem Wege der Differenzierung, zu einer speziellen „rechten“ Methode des Charakterisierens.

Auf klarung, Vorromantik, Herder. Gesellschaft, Nation, Volk: sind herrschende Begriffe des aufklärenden Denkens (Achenwall, Schlözer); es tritt aber auch die Nationalsprache in den Vordergrund. Das aufgeklärte Interessé für Volk und Nationalsprache wird aber erst in der Romantik vertieft und mit Gefühlsinhalt erfüllt; ein neues Wort kommt in Umlauf: der „Volksgeist“. Herder ist der Ausgangspunkt jeder neueren nationalcharakterologischen Forschung: sein Lebenswerk dient nun als Stoff und Richtschnur für die wissenschaftliche Betrachtung des Nationalbewußtseins, der Nationalsprache und des Nationalcharakters.

Das Nationalbewußtsein. An der Schwelle des 19. Jahrhunderts erwacht auch in Deutschland das Nationalbewußtsein, „der Wille zur Nation“. Es wird heftig über den deutschen Nationalgeist debattiert (Moser und Bülow); Denker, Patrioten und Politiker suchen das Wesen des nationalen Seins (Arndt, Jahn, Görres; Fichte, Adam Müller). —

Am Ende des Jahrtausends spricht J. Langbehn über die Polarität jedes echten Charakters, und so über die Polarität des deutschen Charakters.

Die Nationalsprache. In der späteren Romantik tritt die Nationalsprache als Sinnbild, „Abbild und Trägerin“ des Nationalcharakters auf. Die Sprache gilt nun als Prüfstein und Wertmaß im geistigen Wettstreit der Nationen. Es wird das Ideal einer vollkommenen Sprache entworfen; und die europäischen Sprachen werden dem Ideal gemäß geprüft. (Sprachästhetiker: Klopstock, Jenisch, Kolbe.) Die Wechselwirkung zwischen Nationalsprache und Nationalcharakter wird aber erst bei Wilhelm von Humboldt im philosophischen Zusammenhang dargestellt. Auch die Völkerpsychologie schöpft aus der Sprache; Geschichte der Völkerpsychologie ist Geschichte der Sprachpsychologie (Savigny; Lazarus und Steinhal; Wundt).

Der Nationalcharakter. Am Ende des 18. Jahrhunderts finden wir Ansätze zur Ausbildung einer neuen, volkscharakterologischen Wissenschaft. Herder, Schölerer und der viel gelesene J. G. Zimmermann sind die Vorbilder. Es erscheinen immer häufiger und häufiger Charakter schilderungen und Schriften über Nationalcharakterologie. Lavater, der Anthropologe, erörtert das Problem der Nationalphysiognomien: Kant befaßt sich eingehend auch mit den einzelnen Nationalcharakteren. Das Werk des ungarischen Gelehrten J. Rónay (1847) kann als Zusammenfassung der zeitgenössischen nationalcharakterologischen Literatur betrachtet werden. — Nach völkerpsychologischen Versuchen schreitet die „neue Wissenschaft“ einer neuen Entwicklung entgegen (E. Spranger).

Der ungarische Charakter. Die Entwicklungsgeschichte der ausländischen Ungarnbilder weist vom Mittelalter her bis zu den letzten Jahrzehnten drei Haupttypen auf. Der eine ist das Bild des barbarischen Hunnensproßlings; der zweite betrachtet den Ungarn als den heldenmütigen Verteidiger des Christentums. Mit der Popularisierung der wissenschaftlichen Begriffe, und mit dem Sinken des europäischen Interesses an Ungarn taucht in der Aufklärung auch eine neue, die beiden vorhergehenden erklärende, psychologische Bezeichnung auf: das Temperament; der Ungar als Sanguiniker.

TARTALOM.

I. Műfaj és műfogások.

A nép jellemzés modern irodalma. — Történeti háttér. — A nemzetkép műfaja. — A műfaj főbb típusai. — Az értékítélet. — Lansius, a polaritás, Spranger. — A gyomor, a nyelv; irodalmi fokozatok. — A nép jellemző tudomány. — Nép jellem és szellem-történet 3

II. A kozmográfiától a „helyes módszer”-ig.

A humanizmus új világképe. — Népszemlék. — A kozmográfia és a karakterológiai érdeklődés. — Humanista írók; Sebastian Franck. — Bodin és Barclay. — Besold. — Lansius. — „Natur-ell der Völker”; Walchen és Krüger vitája. — Krüger: „die rechte Methode”. — A tudatosulás útja, műfaji differenciálódás. 6

III. Felvilágosodás, preromantika, Herder.

Tudományos érdeklődés a nép iránt. — Felvilágosult öntudat és nemzeti nyelv. — Preromantika; nép, nemzeti nyelv, nemzeti múlt. — Herder és a népszellem. — Herder érdemei: ihlető és elindító 12

IV. A nemzeti öntudat.

„Der Wille zur Nation”. — Moser és Bülau. — Herder; a történet szerepe; Hegel. — Arndt öröklött elgondolásai, Jahn új fogalmai; Görres. — Fichte; Adam Müller. — Népszellem-fogalmak és a nemzeti öntudat. — Langbehn könyve; a poláris jellemlátás. 15

V. A nemzeti nyelv.

A nemzeti nyelv kultusza; reprezentáns jelentősége. — A nyelv-ideál; Adelung és Herder. — Mértékváltás: műveltségi helyett nyelvi mérték. — A romantikus nyelvszemlélet és a népjellem. A nyelvideál változatai. — Klopstock nyelvészeti népszemléje. — Jenisch. — Kolbe összehasonlítása; a német nyelv presztizspróbája. — W. Humboldt. — Savigny. — Lazarus és Steintal. Néplélektan és nyelvlélektan; Wundt 22

VI. A nemzeti karakter.

Útkeresés. — Az antropológia 18. sz. végi fellendülése. — Abbt, Herder, Lavater. — Kant, Garve; a történet szerepe. — Ismeretlen szerző: új tudomány követelése. — J. G. Zimmermann. — Kisebb munkák: a népszerűség jelei. — Lavater: Nationalphysiognomien. — Kant pragmatikus antropológiája; esztétikai népszemléje. — Magyar összefoglaló: Rónay Jácint. — A lélektan irány; Wundt. — Spranger szintézise. 32

VII. A magyar karakter.

A külföldi magyarságkép típusai. — A kozmográfia: Seb. Franck, Münster, Boterus. — Humanista népszemlék; kétféle humanista állásfoglalás. — Georgievitz. — Bodin és Barclay. — Lansius. — Röpirat polgári erényeinkről. — M. Zeiler. — Irodalmi verseny, kultúrbarbarizmus: Conring, Reimman. — Nyelvünk szerepe; Herder. — A szangvinikus magyar. — Csaplovics, Berghaus. — Keyserling	48
I d ő r e n d i t á b l a	61
I r o d a l o m	64
N a t i o n a l c h a r a k t e r o l o g i e.	66